

BOLGÁR DÁNIEL

Mítoszok a zsidó jólétről – a Horthy-kori statisztikáktól a mai magyar történetírásig*

Általános elképzelés, hogy a zsidók mindig is gazdagok voltak. Ám hiába uralják a modern ember fejét ilyen, a zsidókat „rothschildizáló” fantáziák, nem felejtettük el teljesen az olyan régimódi figurákat, mint a batyus zsidó, a snorrer¹ vagy a galiciáner. Vélelmeink a zsidó jólétről tehát ellentmondásosak. Magyarországon azonban az újabb történeti irodalom, mint Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon* című könyve, illetve Kádár Gábor és Vági Zoltán több munkája, megmondja, melyik hiedelemben van több igazság: a zsidótörvényeket és a népirtást megelőzően a zsidók jóval, jellemzően négyszer-öttször gazdagabbak voltak az átlagos jómódban élő polgárnál.²

Kádár és Vági munkái a zsidók javainak elrablásáról szólnak, érthető tehát, hogy fejtegetésüket e javak értékének meghatározásával indítják. Ungváry Krisztián pedig azért foglal-

* A tanulmány internetes melléklettel rendelkezik (Bolgár Dániel: „A számmokkal való felelőtlen dobálódzás” – Ungváry Krisztián bizonyítási kísérletének ellenőrzése). http://multunk.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=491&Itemid=18 – Lásd még a 121. lábjegyzetnél.

¹ Azaz koldus.

² UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2013.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyion történetéből*. Osiris, Budapest 2001.; Uők: *Self-financing Genocide. The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews*. CEU Press, Budapest–New York, 2004.; Uők: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Hannah Arendt Egyesület–Jaffa, Budapest, 2005.

kozik nagy terjedelemben annak kiderítésével, mekkora volt a zsidók gazdagsága, mert szerinte a zsidóellenes politika, majd a holokauszt ennek a nagy jólétnek az elragadására és újraosztására, az egyenlőtlenségek mérséklésére irányult, tehát valós társadalmi feszültségekre igyekezett választ adni, „*a halálvontatok mögött minden esetben hideg és racionális gazdasági számítás is állt*”.³ A zsidók üldözése viszonylag kis befektetéssel hozott tetemes hasznot: „*a lakosság 5%-ának diszkriminálásával a nemzeti vagyon 20–25%-át lehetett újraosztani*”, néhány száz oldallal később pedig már 20–30%-ról beszél.⁴ Narratívájának érvényessége tehát – bármit is mondott erről utólag⁵ – függ attól, sikerül-e igazolnia, tényleg és annyival módosabbak voltak-e a zsidók. Ahogy maga a szerző fogalmaz: „*a magyar zsidóság vagyoni felülreprezentáltsága és annak mértéke*” munkája „*alaptézise*”.⁶

Írásom arra vállalkozik, hogy kinyomozza, miként termelődött meg a mai magyar történetírásban a zsidók rendkívül jelentős jóléti előnyére vonatkozó, jól adatoltnak mutakozó tudás, felgöngyölítse e szilárdnak tetsző ismeret zavarba ejtő keletkezéstörténetét, végül megkísérelje előadni mindazt, amit – nézetem szerint – megalapozottan állíthatunk a zsidók és keresztények közötti jóléti egyenlőtlenség mértékéről a két vi-

³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 10–11., 567–568., 605–606.; Boris KÁLNOKY: Hitler war es nicht, wir sind es gewesen. Antisemitismus in Ungarn war eine antikapitalistische Bewegung. Sagt der Historiker Krisztián Ungváry. *Die Welt*, http://www.welt.de/print/die_welt/kultur/article121127911/Hitler-war-es-nicht-wir-sind-es-gewesen.html [Letöltve: 2015-10-14]. Hogy nem csak én értelmezem így *A Horthy-rendszer mérlegét*, arra lásd legújabban KOVÁCS András: A magyar intencionalizmus. Új irányok a magyar holokauszt történetírásában. In: Randolph L. BRAHAM–KOVÁCS András (szerk.): *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet*. Múlt és Jövő, Budapest, 2015. 13–35., 27–28.

⁴ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 58., 523.

⁵ UNGVÁRY Krisztián: Válasz Karády Viktor, Tomka Béla és Vonyó József opponensi véleményére. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/687/10/V%3C%3A11asz.pdf> [Letöltve: 2015-03-05]

⁶ UNGVÁRY Krisztián: Inszinuáció. A magyar zsidóság két világháború közötti vagyoni helyzetéről – viszontválasz Bolgár Dánielnek. *Magyar Narancs*, 2014/41. 24–28., 24. <http://magyarnarancs.hu/tudomany/inszinuacio-92064> [Letöltve: 2015-11-18]

lágháború közötti Magyarországon.⁷ Elsősorban azért teszek kísérletet minderre, hogy felhívjam a figyelmet a tudományos diskurzus egy veszélyes vonására: sokat beszélünk arról, milyen következtetésekre jutnak a tudósok, de aggasztóan kevés figyelmet fordítunk arra, hogyan állítják elő e következtetéseket. Másodsorban kutatási érdeklődésem indokolja, hogy belevágjak ebbe a vállalkozásba. Ambícióm ugyanis az, hogy történeti magyarázatát adjam a zsidó sikernek (és kudarcnak). Ahhoz azonban, hogy rájöhessünk, miért keletkeztek a zsidók

⁷ Az e tanulmányban olvasható megfigyeléseim közül számosat korábban már publikáltam. Nézeteimmel Ungváry Krisztián szállt vitába. Polémiánk álmomái időrendben a következők: BOLGÁR Dániel: Mese a zsidó jólétről. Magyar Narancs, 2014/29. 18–20. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/mese-a-zsidó-joletrol-90944> [Letöltve: 2015-11-18]; UNGVÁRY Krisztián: Mese vagy valóság? Válasz Bolgár Dánielnek. Magyar Narancs, 2015/30. 20–21. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/ungvary-krisztian-valasz-bolgar-danielnek-91043> [Letöltve: 2015-11-18]; BOLGÁR Dániel: Mese. Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. Magyar Narancs, 2014/32. 19–21. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/mese-91250> [Letöltve: 2015-11-18]; UNGVÁRY Krisztián: Inszinuáció. I. m.; Vita a Horthy-rendszer mérlegéről a Wesley János Főiskolán. 2015. január 7. Elérhető: <https://archive.org/details/AHorthyrendszermerlege> [Letöltve: 2015-03-05]; BOLGÁR Dániel: A mérleg megbízhatósága. Ungváry Krisztián könyvéről. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20150124_bolgar_daniel_a_merleg_megbizhatosaga_ungvary_krisztian_konyverol [Letöltve: 2015-03-05]; UNGVÁRY Krisztián: Megjegyzések egy inszinuációhoz. Válasz Bolgár Dánielnek. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20150126_ungvary_krisztian_megjegyzesek_egy_inszinuaciohoz_valasz_bolgar_danielnek [Letöltve: 2015-03-05]; BOLGÁR Dániel: Tudományos és nem tudományos fórumok. Válasz Ungváry Krisztián megjegyzéseire. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20150129_bolgar_daniel_tudomanyos_es_nem_tudomanyos_forumok_valasz_ungvary_krisztian_megjegyzeseire [Letöltve: 2015-03-05] – Ugyan nem a zsidók jóléte volt a tárgya Ungváry Krisztián vitájának *A Horthy-rendszer mérlegéről* Bódy Zsomborral, illetve Ignác Károllyal, de ezek is igen tanulságosak abból a szempontból, hogyan használja Ungváry a statisztikai forrásokat, milyen a viszonya a kvantifikációhoz. Lásd BÓDY Zsombor: Társadalomtörténeti észrevételek Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944* című könyve kapcsán. Korall, 53. (2013) 160–171., 162–164.; UNGVÁRY Krisztián: Válasz Bódy Zsombornak, Korall, 53. (2013) 172–178., 173.; BÓDY Zsombor: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. Korall, 54. (2013) 174–179., 175–176.; UNGVÁRY Krisztián: Zárás helyett. Korall, 54. (2013) 180–185., 181–182.; IGNÁC Károly: „Antiszemita szociálpolitika” mint államszocialista megoldás? *Múltunk*, 2014/1. 52–73., 65–67.; UNGVÁRY Krisztián: Válasz Ignác Károlynak. *Múltunk*, 2014/2. 274–287., 285.

és keresztények közti egyenlőtlenségek, előbb a lehető leggon-
dosabban fel kell mérnünk a zsidó előnyök és hátrányok tény-
leges nagyságát.

Nagy emberek nagy vagyonai

Mivel lehet meggyőzni az olvasókat arról, hogy a zsidók tehető-
sebbek voltak, mint mások? A történészek hagyományosan úgy
ábrázolják a zsidó üzleti sikert, hogy példálózó jelleggel felsorol-
nak néhány helyben vagy országosan közismert zsidó gyárost,
nagybirtokost, bankárt, vagyis néhány nagyon gazdagot.⁸ Ám
az így eljáró szerzők sem gondolják, hogy néhány nagy vagyonú
híres ember megnevezésével bizonyították volna: a zsidók álta-
lánosan jóléti előnyben voltak. Legfeljebb az a szándékuk ezzel
a gyakorlattal, hogy szemléltessék mondandójukat. Ártatlan
történelmi konvencióról, afféle díszítőelemről van szó.

Ennél mindenképpen alaposabb eljárás, ha a kutató nem-
csak példákat hoz arra, hogy voltak jómódú zsidók, hanem meg
is méri, milyen arányban rekrutálódtak a nagyon gazdagok a
zsidók közül. Hogy e módszer alkalmazása során milyen hi-
bák követhetők el, azt szépen példázzák Ungváry Krisztián
szövegei, különösen *A Horthy-rendszer mérlege*. A könyv ismer-
teti például, hogy a kereskedelem és ipar néhány ágában, a
lőkereskedelemben, hordókereskedelemben, ruházati iparban
és így tovább, mekkora volt a zsidó tulajdonosok aránya 1930-

⁸A számtalan országos és helyi témájú feldolgozásból lásd például: SZÁNTÓNÉ
BALÁZS Edit: Adalékok a zsidóság történetéhez Körmenten. In: Deáky Zita-
Csoma Zsigmond–Vörös Éva (szerk.) „... és hol a vidék zsidósága?” (Történelmi és
néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről.)
Centrál-Európa Alapítvány, Budapest, 1994. 191–214., 202.; Nathaniel KATZBURG
Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. MTA Judaisztikai
Kutatócsoport–Osiris, Budapest, 1999. 116–120; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-
rendszer mérlege*. I. m. 28., 49–51. Utóbbinál a felsorolásban szerepel a (nem
kitért) katolikus Gschwindt szeszgyáros család is. A vonatkozó anyakönyvi be-
jegyzésekre lásd <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XCG6-YPT>; <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:X6WX-GRC>; <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:X6T6-NPP>; <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:X6T6-NP5>.

ban.⁹ Ennek a közlésnek több különlegessége van. Először is, ez a megjegyzés látszólag nem arról szól, milyen arányban voltak a nagy vagyonúak között a zsidók. Pedig a szerző által közölt arányok – noha erről ő nem tájékoztat – csakis az ipari és kereskedelmi nagyvállalatokra vonatkoznak, nem az összes cég-re. Másodsor, Ungváry ugyan nem adja meg, honnan szerezte információit, de a szerinte 1930-as, ipari ágazatra vonatkozó adatok valójában 1935-ösök.¹⁰ Harmadsor, ezek az ipari adatok nem egyszerűen a nagyvállalatok tulajdonosainak felekezetéről, hanem – amennyiben a tulajdonos jogi személy volt – az *ügyvezető igazgató* felekezetéről tájékoztattak. Ezzel szemben az Ungváry által az 1935-ös ipari adatokkal homogénként kezelt 1930-as kereskedelmi adatok csakis a *természetes személyek* birtokában lévő nagyvállalatok *tulajdonosainak* vallásáról informáltak.¹¹ Negyedsor, az is felettébb szokatlan, hogy az iparágak közül kizárólag a három messze leglátványosabban „elzsidósodottat” említi a szerző, tehát az adatközlés erősen irányzatos.¹² Ötödször, a kereskedelem bizonyos altípusaira vonatkozó adatok is – amelyek esetében Ungváry rendre 70%-nál nagyobb zsidó tulajdonlási arányt állapít meg – inkább csak hatásosak, mint jelentésseliek. Olyan apró kategóriákról van ugyanis szó, amelyekben *néhány* tulajdonos szerepel csak, ennél fogva a zsidók aránya ezekben elsősorban a véletlennek tudható be. A természetes személyek tulajdonában lévő gabonakereskedelmi nagyvállalkozásoknál például 75%-os zsidó ré-

⁹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 42–43.

¹⁰ *Magyar statisztikai évkönyv* 1935. XLIII. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936. 130.; Kovács Alajos: *A csonka-magyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Magyar Liga, Budapest, 1938. 24.

¹¹ *Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 94. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1935. 247; Kovács Alajos: i. m. 23.

¹² Egy oldallal később Ungváry már minden iparágban közli a nagyvállalatok tulajdonosai közt a zsidók arányát (de a menedzserekről továbbra sem tud), itt már 1935. évi adatokról beszél, ám azt nem észleli, hogy ez pontosan ugyanaz az adatsor, amit az előző oldalon még 1930-asként említett. UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 44.

szesedést jelez Ungváry. Ha utánanéznünk ennek az adatnak a vállalati statisztikában, azt találjuk, hogy ez *három* zsidó gabonakereskedőt jelentett az *összesen négyből*. Ezzel az erővel arra az igazságra is felhívhatta volna a szerző a figyelmet, hogy a papírkereskedések vagy a bőrkereskedések tulajdonosai között 0% volt a zsidók képviseltsége. De éppen arról is írhatott volna, hogy az agyagáru- és üvegkereskedések vagy a tollkereskedések 100%-a zsidóké volt, mert ezekbe a kategóriákba egy-egy fő tartozott az országban, történetesen egy-egy zsidó.¹³ Ungváry később többször visszatér a nagyvállalatok tulajdonosai közti zsidó reprezentáció kérdésére, és rendre a fenti példán bemutatottakhoz hasonló hibákat követ el.¹⁴

A Horthy-rendszer mérlege két ízben pontosan ugyanazokkal a szavakkal emlékezik meg arról, hogy az országban legtöbb adót fizetők túlnyomó többsége a „*zsidó pénzarisztokrácia*” köréből került ki: „*a 200 ezer pengő felett adózó 70 személyből 50, a 100-200 ezer pengő közt adózó 291 személyből 160 volt zsidó, és az arányok a többi jelentős adózó esetében is csak cse-*

¹³ Az adatokra lásd *Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. I. m. 247.*

¹⁴ Látványos, ami az ipari nagyvállalatokkal történik, ahogy haladunk előre a műben (Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. I. m.*). Ungváry először azt közli: az összes ipari nagyvállalat 43,2%-ának volt zsidó tulajdonosa 1935-ben (44.). Később a *Magyar statisztikai évkönyv* alapján 1939-ben 41,4%-ra teszi ugyanezt az arányt (ez az érték szerepel itt is: KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Aranyvonat. I. m. 25.*), noha ez a forrás valójában a tulajdonosok (és menedzserek) 44,8%-át jelzi izraelitának (*Magyar statisztikai évkönyv 1939. XLVII. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1940. 99.*). Még ugyanitt „felkerekíti” ezt taláalomra 60%-ra, egészen pontosan azt állítja, hogy az ipari (nagy)vállalatok értékének 60%-a volt a zsidóké (178.). Két oldallal később megint 60%-ról ír, de immár nem a vállalatok értékéről beszél, hanem a tulajdonosok háromötödének zsidóságáról tud (180.), méghozzá az 1935. évi *Magyar statisztikai évkönyvből* és Kovács Alajos *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című munkájából. Csakhogy egyikben sem szerepel ilyen információ. A zsidó jólét mértékéről folytatott vitánkban azonban megállt az ütemes növekedés, sőt hirtelen süllyedni kezdett Ungvárynál a zsidó tulajdonosok aránya. Itt megint Kovács Alajosra hivatkozva azt írja, hogy a „*magyar ipari vállalatok*” tulajdonosainak „*majdnem fele*” volt zsidó (UNGVÁRY Krisztián: *Inszínúció. I. m. 26.*). Valójában természetesen ez az adat sem az összes hazai iparvállalatra vonatkozik, hanem csak a nagyvállalkozásokra, és a jogi személyiségek esetében igazából ezúttal is a *menedzser* vallását rögzítette az adatfelvétel.

*kély mértékben tértek el.*¹⁵ Valójában természetesen nem fizetett ennyi ember ilyen hatalmas összegű adót a Horthy-kori Magyarországon. Legfeljebb olyanok lehettek volna ennyien az országban, akiknek nem az adója, hanem az adóalapja haladta meg a száz-, kétszázezer pengős összeget. Ennél komolyabb probléma, hogy Ungváry azt írja, ezeket az adatokat az 1935-ös statisztikai évkönyvből, valamint Kovács Alajos *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című művéből veszi, azokban azonban nem találtam erről információt.

Mindenesetre semmi sem utal arra, hogy hiteles lenne Ungváry közlése. A sokat adózók felekezeti összetételéről a zsidó jólétet tárgyaló korabeli diskurzusban egyáltalán nem leltem országos adatot. Emlegettek azonban egy, a legtöbb adót fizető budapestiekre vonatkozó vizsgálatot. Az 1937. évi budapesti, felekezeti bontású kereseti, vagyon-, jövedelem- és kereseti adó statisztika pontosan megmutatta, mennyien voltak a fővárosi nagy adózók közt az izraeliták, ám ott egészen más számokat találunk, mint amik Ungvárynál szerepelnek. A százezer pengőnél nagyobb kereseti adóalapú 11 budapesti közt 3 zsidó volt.¹⁶ A 145 száz- és kétszázezer pengő közti éves jövedelmet élvező közt 61, a 35 kétszázezer pengőnél nagyobb jövedelmű között pedig 12 izraelita volt.¹⁷ Több ezer adóalany vagyonának értéke haladta meg a székesfővárosban a 200 ezer pengőt, ez még nem jelentett mesés gazdagságot, ezért érdemesebb 1 millió pengős vagyonadóalap felett vizsgálgódnia. Ebben a tartományban összesen 185 főt és ebből 76 zsidót találunk.¹⁸ A valóságban tehát még Budapesten is jóval szerényebb hányada volt a legtöbbet adózóknak zsidó annál, mint amit Ungváry országos érvénytel állít.

¹⁵ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 46., 180.

¹⁶ ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *Az általános kereseti adóval megrótt egyének (adóalanyok) száma és jövedelme a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 92.

¹⁷ ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *Jövedelemadóval megrótt egyének száma és jövedelme a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 120.

¹⁸ ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *Vagyonadóval megrótt egyének száma és vagyona a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 120.

Ezzel az 1937-es statisztikával *A Horthy-rendszer mérlege* is foglalkozik, de az adatokat úgy értelmezi, mint amelyek nem csak a gazdagok felekezeti összetételéről referálnak, hanem megmutatják, miként részesedtek az izraeliták Budapesten az összes vagyontól és jövedelemtől.¹⁹ Ez hibás értelmezés. Még Ungváry szövegeiből is kitetszik, hogy ezeket az adókat csak bizonyos (magas) jövedelemhatár és vagyonérték felett kellett fizetni, azok csakis a tehetősebbeket terhelték (például jövedelemadó 1934-ben csupán az ország keresőinek 5%-a tartozott fizetni).²⁰ Tehát az 1937-es felekezeti bontású budapesti adóstatisztika is csupán a nagy vagyonokra, jövedelmekre vonatkozó adatközlés, amely a bő székesfővárosi zsidó és keresztény elit jóléti viszonyairól tájékoztat.

A 1937. évi fővárosi vagyonadózás Ungváry által közölt adatai azonban még az ő hibás elemzési keretében sem árulkodnak, hogy a zsidók annyival gazdagabbak lettek volna. A teljes lakosság mintegy 20%-át kitevő zsidóság ugyanis a vagyonadóalap 28%-át birtokolta – véli Ungváry. Nos, ez az adat hibás és jelentésmentes. Az arány úgy jött ki, hogy *A Horthy-rendszer mérlege* szerint Budapesten 1937-ben a zsidók adóköteles vagyona 259 253 476 pengő, a keresztényeké 667 725 903 pengő volt.²¹ Az eredeti forrást fellapozva kiderül, hogy Ungváry

¹⁹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 46–48.; Uő.: *Mese vagy valóság?* I. m. 20.

²⁰ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. Universitas, Budapest, 1938. 12. – Ungváry egy későbbi írásában (*Inszinuáció*. I. m. 26.) elismeri, hogy ez a vizsgálat nem az összes budapesti kereset, jövedelem és vagyon felekezeti megoszlásáról tájékoztat, de szerinte a túlnyomó többségéről igen, mert elképzelhetetlen, hogy az adót nem fizetők kezén lett volna a javak nagyobbik hányada „a szélsőséges vagyoneloszlás és a középrétegek viszonylag csekély száma miatt”. Nos, annyi bizonyos, hogy a magyarországi vagyoneloszlásra vonatkozó kutatás nem készült, csakis a jövedelemeloszlásról tudunk Matolcsy Mátyástól. Ennek kategóriáit használva – Ungváry vélelmével ellentétben – a középső és alsó rétegekhez folyt be az egyéni jövedelmek túlnyomó többsége, mégpedig 80%-a (MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 31).

²¹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 47. – A következő oldalon már helyesen (ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *Vagyonadóval megrótt*. I. m. 123.), de az ellentmondás észlelése nélkül az szerepel, hogy a zsidók vagyonadóalapja 1 071 023 399, a többi fővárosi lakosé pedig 1 430 064 559 pengő volt 1937-ben.

rossz helyen kereste a táblázatokban az őt érdeklő értéket. Az első szám valójában nem a zsidók bevallott vagyontárgyainak összértékét jelzi, hanem csak az *izraelita nőket*. A második szám pedig még csak nem is a keresztény fővárosi nők bevallott vagyonának értékét jelzi, hanem az *összes budapesti nőét* az izraelita lányok és asszonyok javait is beleértve.²² Ami mégis tanulságossá teszi ezt az esetet, az a szerző eljárása: a koncepciójába nem illeszkedő adatot, tudniillik a fiktív 28%-os arányt kevesli, ezért megpróbálja kimagyarázni a számára meglepő eredményt,²³ még hozzá egészen furcsa módon. Egyfelől úgy véli, azért fizettek kevesebb vagyonadót az izraeliták, mint szerinte várható lett volna, és mint amennyivel a jövedelemadónak nagyobb része hárult rájuk, mert a vagyonok könnyebben eltitkolhatók, mint a jövedelmek. Ám ha így volt, akkor a keresztények is könnyebben eltitkolhatták volna azokat. Vagyis amikor Ungváry ezt az érvet kidolgozza, egyúttal – bizonyára anélkül, hogy tudatosulna benne – azt is feltételezi, hogy a zsidók többet csaltak, azaz hazugabb, erkölcstelenebb emberek voltak, mint a keresztények. Másfelől arra vezeti vissza a jelenséget, hogy Budapesten „*a sok nincstelen zsidó adatai is megjelennek a [vagyonadó] statisztikában*”. Szerinte tehát a zsidó szegények Budapesten koncentráálódtak, ami legalábbis szokatlan feltételezés. Valójában azonban teljesen mindegy, hány ilyen zsidó élt Budapesten, mivel a nélkülözők vagyonadót nem tartoztak fizetni.²⁴

Talán sikerült meggyőzőnöm az olvasót arról, hogy Ungváry fejtegetései az igen gazdag zsidókról, mondjuk így, szövevényesek. A nagy emberek nagy vagyonaira vonatkozó reális adat-sorok azonban ettől függetlenül is impresszívek. A legnagyobb adófizetők kilétét felfedő virilisjegyzékekre,²⁵ illetve a gazda-

²² ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *Vagyonadóval megrótt*. I. m. 124.

²³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 47.

²⁴ 1927.V. tc. 15. és 17. §; lásd még FELLNER Frigyes: *Adótehermegoszlás*. Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1936. 19–21.

²⁵ A nagyobb szabású vizsgálatokra lásd Censor [BEKSICS Gusztáv]: *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. Zilahy, Budapest, 1884. 84–126. és SCHWEITZER Gábor: *A virilizmus és a „zsidókérdés” az 1920-as évek törvényha-*

sági elit személyi összetételére vonatkozóan rendelkezésünkre állnak történeti vizsgálatok.²⁶ Ezenkívül az egykorú hivatalos statisztika is gyűjtött adatokat – mint már láttuk – a nagyobb vállalatok tulajdonosainak (ha természetes személyek voltak) és az ipari részvénytársaságok menedzsereinek, illetve a föld-birtokosoknak és -bérelőknak a felekezeti hovatartozásáról.²⁷ Az összes mérés azt mutatja, hogy a zsidók erősen felülképviseletk voltak a nagyon jómódúak közt.

Ezek az adatok azonban – helyes értelmezés esetén – semmi egyértelműt nem üzennek arról, ami minket érdekel, vagyis hogy gazdagabbak voltak-e a zsidók. A dúskálók felekezeti összetételének vizsgálata ugyanis mindössze arról árulkodik, hogy a zsidó vagyoni, jövedelmi elit izmosabb volt a keresztényekénél. De korántsem jelenti azt, hogy a zsidók *általában* is anyagi előnyben voltak a más vallásúakhoz képest, mert nem képes tájékoztatni az átlagról.²⁸ Amit ezek a kutatások találnak, attól még könnyen megeshet, hogy a zsidók összességében szegényebbek voltak a keresztényeknél, ha a zsidók nem csak a nagyon gazdagok, de az átlagon aluli jólétűek között is felülreprezentáltak voltak. Egyszerűen fogalmazva, hiába voltak annyian az izraeliták a szivarozó bankokraták és a lesben álló tőzsdecápák között, ha esetleg még többen voltak a koldusok közt. Ahhoz, hogy kiderüljön, igazak-e a roppant zsidó

tósági reformjai tükrében. In: PAKSY Zoltán (szerk.) *Az antiszemítizmus alakváltozásai. Tanulmányok.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 80–96.

²⁶ LENGYEL György: *A multipozicionális [sic!] gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból.)* Történeti elitkutatások. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993. 35., 40–48.; WILLIAM O. MCCAGG: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary.* East European Monographs, Boulder, 1972. 26–30, 42.

²⁷ Például *Magyar statisztikai évkönyv 1930.* XXXVIII. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1931. 99.; *Az 1930. évi népszámlálás. III. rész.* I. m. 245–247; PUSKÁS Julianna: *Jewish Leaseholders in the Course of Agricultural Development in Hungary.* In: Michael K. SILBER (ed.) *Jews in the Hungarian Economy. 1760–1945.* Magnes Press–Hebrew University, Jerusalem, 1992. 112–121.

²⁸ Ugyanezért kritizálja a hasonló megközelítéseket JOHN KOMLOS: *The Standard of Living of Jews in Austria-Hungary: the Anthropometric Evidence, 1860–1920.* In: Michael K. SILBER (ed.): i. m. 127–134., 127–128.

gazdagságról szóló legendák, olyan mérésre van szükség, amely az összes zsidó és keresztény jólétéről képes informálni minket.

A zsidó és keresztény foglalkozásszerkezet

Hogyan lehetne megfigyelni az összes keresztény és zsidó gazdagságának szintjét? A történeti irodalomban felvetődik, hogy ezt a két sokaság foglalkozásszerkezetének megfigyelésével végezzük el. Ennek azonban zsidók és keresztények esetében elvi és gyakorlati akadályai is van.

Először is, egy ilyen vizsgálat háttérében mindig az az előfeltevés áll, hogy az azonos foglalkozású zsidók és keresztények jellemzően ugyanannyit kerestek, de hogy tényleg így volt-e, azt nem tudjuk.²⁹ Másodszor és legfőképpen, azért sem igazít el a honi foglalkozásstatisztika önmagában a zsidó jólét kérdésében, mert a mezőgazdasági szektorban ugyan erősen struktúrált volt a felmérés a nagybirtokosoktól a cselédekig, minden kategóriának következetesen jóléti jelentés tulajdonítható, ám a többi ágazatban csak önállókról, tisztviselőkről és segédszemélyekről tudott a népszámlálás. Az igazi gondot az önállók jóléti jelentéssel nem bíró kategóriája jelenti. Ide tartozott ugyanis a zsidóknak egy igen jelentős hányada, ám ez a kategória összességében az önálló vállalkozással bíró nagy- és kisegyszisztenciákat, például a zsidó gyárosokat és a jelentősen átlagon aluli jövedelemhez jutó kisiparosok és kiskereskedők tömegét.³⁰ Így azt még meg lehet állapítani, hányan voltak a zsidók a napszámosok között, de azt már nem, hányan voltak például a nehezen megélő szatócsok és a befutott kereskedők körében. A leggazdagabb zsidók számáról és az átlagnál szegényebb iz-

²⁹ Ungváry Krisztián tudni véli, csak nem mindig ugyanúgy. Előbb tényként kezeli, hogy nincs szó arról, miszerint „az azonos szakmákon belül a zsidók és keresztények között releváns különbség lett volna” jövedelem szerint (UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 42.), majd négy oldallal később (46.) már ugyanilyen határozottan közli, hogy „a zsidóság az egyes [foglalkozás] kategóriákon belül is a gazdagabbak közé tartozott”.

³⁰ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 29.

raeliták jelentős részéről tehát nem árulkodik a magyar foglalkozásstatisztika, így eleve bizonytalan eredményre vezetne, ha ezzel a módszerrel kísérelnénk meg a zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenség mérését.

Ennek megfelelően Ungváry Krisztián sem tudta elvégezni a zsidó és keresztény foglalkozásszerkezet átfogó elemzését, noha ezt többször is megkísérelte. Ehelyett *A Horthy-rendszer mérlege* vagy a jólét szempontjából érdektelen adatokat közöl a zsidó és keresztény munkaerő ágazati megoszlásáról, vagy kiragadott, esetleges részleteket ismertet, így például megemlékezik a zsidók arányáról a legkisebb jövedelemhez jutó foglalkozáskategóriákban.³¹

Ungváry elemzése a foglalkozásszerkezetről azonban nemcsak tézise igazolására nem alkalmas, de több helyen az értelmezése is sántít, sőt a számai sem helyesek. Az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottakra vonatkozó számaiból arra következtet, hogy ezekben az ágazatokban a zsidók gazdagabbak voltak a keresztényeknél, mivel a zsidó foglalkoztatottak között sokkal magasabb volt az önálló aránya. Az önálló egzisztenciák, mai szóval a vállalkozók életnívója szerint ugyanis magától értetődően magasabb volt az alkalmazottakénál. Néhány oldallal később azonban Matolcsy Mátyás kutatása alapján éppenséggel már azt közli egy táblázatban, hogy az önálló vállalkozás egyáltalán nem feltételez magasabb életnívót, hiszen még az iparos- és kereskedősegédek, valamint eltartottaik is évenként átlagosan 57 pengővel magasabb jövedelmet élveztek az önálló kisiparosoknál és kiskereskedőknél, nemhogy a tisztviselők.³²

Most figyeljük meg közelebbről azt, amit az iparról ír. „Különösen figyelemreméltónak” tartja, hogy az iparból élő zsidók harmada,³³ a keresztényeknek viszont csak nyolcada volt önálló Magyarországon.³⁴ Ez az információ azonban Kovács

³¹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 30–31., 41.

³² Uo. 29–30., 45.

³³ Ehhez képest Ungváry *Inszinuáció* című cikkében már – tévesen – az szerepel, hogy a zsidó iparosok közül csak minden kilencedik volt önálló 1930-ban (I. m. 25.).

³⁴ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 29.

Alajos könyvének azon az oldalán (15. oldal), amire Ungváry hivatkozik, nem szerepel, ráadásul nem is helytálló. Az országban 1930-ban a zsidó iparostársadalom 43%-a volt önálló, és nem minden nyolcadik, hanem minden harmadik keresztény iparból élő volt a maga ura (32%-uk).³⁵ Tehát a zsidók valóban nagyobb eséllyel voltak önállók az iparban, de a különbség mértéke csak töredéke volt annak, amit Ungváry jelez. Az általa közölt arányok valójában csakis a budapesti népességre vonatkoznak 1935-ben.³⁶ Ráadásul Kovács eredeti számai nem arról szólnak, hogy az iparból élő zsidók és keresztények közt hányan voltak az önállók, hanem – meglehetősen irányzatosan – csak az önállók és segédszemélyek összesített számához viszonyította az önállók számát a neves statisztikus, az ipari tisztviselőktől jónak látta eltekinteni.³⁷

Ezután azt kutatja Ungváry, milyen arányban képviseltették magukat az izraeliták a legszegényebb kategóriákban: a napszamosok, illetve a cselédek között, és ahogy néhány oldallal később kiderül, ez a két légszerényebb jövedelemmel rendelkező

³⁵ Az 1930. évi népszámlálás. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 96. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936. 10., 17.

³⁶ KOVÁCS Alajos: i. m. 30.

³⁷ A kereskedőkről Ungváry egy táblázatot közöl, amely megadja, hányan voltak köztük Magyarországon az alkalmazottak és önállók 1937-ben felekezeti bontásban (Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 30.). Először is, 1937-ben olyan adatgyűjtés, amelynek számaait Ungváry megadja, nem készült. Az Ungváry táblázata által közölt számok nem találhatóak meg ott, ahonnan ő bevallása szerint veszi (Stefan BARTA: *Die Judenfrage in Ungarn*. Stádium, Budapest, 1940. 84.; KOVÁCS Alajos: i. m. 30–31). Kovács Alajosnál semmi ilyesmiről nem esik szó. Barta Istvánnál viszont igen. Ő azonban az 1930-as népszámlálás alapján kívánta leírni a kereskedelmi ágazat foglalkozási viszonyait. Csak az a furcsa, hogy ahhoz képest, amit Barta ír, Ungváry még hozzáadott az összes önálló kereskedő számához (beleértve az eltartottakat is) kerekén 90 000 főt (299 203 fő), a zsidó önálló kereskedők számához pedig 40 000 főt (145 186 fő). Nos, mindketten tévedtek. Összesen 219 203 kereskedelmi önálló volt Magyarországon 1930-ban a census szerint, tehát tízezerrel több, mint amit Barta írt, és nyolcvanezerrel kevesebb, mint Ungváry véli. A zsidó önálló kereskedők számát Barta jól adta meg (105 186 fő), Ungváry pedig negyvenezer fővel önkényesen növelte meg számukat (*Az 1930. évi népszámlálás. IV–V. rész*. I. m. 10., 17.).

réteg a mezőgazdasági napszámosoké és a gazdasági cselédeké volt.³⁸ A valóságban azonban nem azt adja meg, hányan voltak köztük a zsidók. Az általa jelzett arányban (1,4%) 1930-ban a különböző ágbeli és külön megjelölés nélküli napszámos keresők közt találunk izraelitákat, vagyis éppenséggel azon napszámosok sorában, akik *nem* a mezőgazdaságban dolgoztak. A gazdasági cselédek esetében Ungváry azt ismertette igazából, milyen arányban (1%) voltak zsidók 1930-ban a házi cselédek között.³⁹ Tehát Ungváry a *Puszták népe* zsidóiról szeretett volna beszélni, ám ehelyett a zsidó *Édes Annák* számáról tájékoztott.

Inszinuáció című cikkében Ungváry Krisztián az iparból élő zsidók és nem zsidók foglalkozásszerkezetét részletesebben taglalta. Egyik állítása az, hogy az önálló iparúzők között azokban a szakmákban voltak felülreprezentáltak a zsidók, amelyek állítólag jól jövedelmeztek (nyomdász, kocsmáros, szűcs), alulreprezentáltak voltak azonban azokban, amelyekkel Ungváry szerint rosszul lehetett keresni (asztalos,⁴⁰ kovács,⁴¹ kőműves, takács⁴²).⁴³ Ezzel az állítással két probléma van. Először az, hogy hiába képzelünk ezekhez a szakmákhoz nagyobb vagy kisebb jólétet, valójában nem jóléti kategóriák. Ha például egy magánvállalkozónak volt egy bútorgyára, ahol több száz alkalmazottat dolgoztatott, akkor ő természetesen rendkívül gazdag ember volt, mégis az asztalosok közé sorolta a cenzus, és ugyanígy jelentek meg a kicsiny műhelyek szerény jövedelmű tulajdonosai is. A második probléma az, hogy Ungváry nem említi azokat az adatokat, amelyek ellentmondanak koncepciójának: a zsidók felülreprezentáltak voltak a közhelyesen inkább a szűkölködés-

³⁸ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 30., 45.

³⁹ KOVÁCS Alajos: i. m. 65.

⁴⁰ Az ácsokkal, bognárokkal, esztergályosokkal, kádárokkal képeztek egy kategóriát.

⁴¹ A lakatosokkal, géplakatosokkal, gépészkovácsokkal, vasesztergályosokkal képeztek egy kategóriát.

⁴² A posztó-, pokróc- és szőnyegszövőkkal képeztek egy kategóriát.

⁴³ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 25.

sel asszociált szakmák közül a szabó,⁴⁴ a pék és a cipész⁴⁵ keresők körében is.

Ungváry ugyanitt azt is állítja, hogy „1930-ban az iparban dolgozó zsidók 11%-a önálló, 33,4%-a tisztviselő és csak 5,6%-a segédszemélyzet, azaz bérmunkás”.⁴⁶ Ezzel a mondattal azt kívánta érzékeltetni, milyen kevés volt a – rosszul kereső – munkás a zsidó ipari keresők között. Aki azonban valamilyest ismeri a foglalkozásstatisztika felépítését, az tudja, hogy a népszámlálás minden egyes ipari keresőt besorolt foglalkozási viszony szerint vagy a segédszemélyek, vagy a tisztviselők, vagy az önállók közé, tehát a százalékarányokat összeadva 100%-ot kellene kapnunk. Ehhez képest Ungvárynál az iparban dolgozó zsidóknak mindössze 50%-a került a három kategóriába. Hová tűnt a zsidó iparosok fele? Sehova, csupán arról van szó, hogy Ungváry teljesen félreértette, mit jelentenek a statisztikában azok a számok, amikre rábukkant: nem a zsidó ipari keresők között voltak olyan arányban segédszemélyek, tisztviselők és önállók, ahogy azt Ungváry jelzi, hanem az ipari keresettel bíró segédszemélyek, tisztviselők és önállók között voltak a megjelölt arányban zsidók.⁴⁷ És ez nagyon nem mindegy. A valóságban ugyanis 1930-ban az ipari kereső zsidók 32,3% volt önálló 11% helyett, 19,6%-a tisztviselő 33,4% helyett, végül 48,1%-a (!) munkás 5,6% helyett.⁴⁸ Ungváry azt kívánta megmutatni, hogy az iparban a zsidók között milyen kis számban voltak csak munkások, ehhez képest a tény az, hogy ott a zsidók közel fele az volt.

⁴⁴ A szűrszabókkal, varrónókkal, hímzőnókkal, divatárusnókkal képeztek egy kategóriát.

⁴⁵ A csizmadiákkal képeztek egy kategóriát.

⁴⁶ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 25.

⁴⁷ Arra, hogy Ungváry számára a foglalkozásstatisztika alapjainak értelmezése gondot jelent, a következő állítása ugyancsak rámutat: „a *bányászat és kohászat területét a statisztika* [ti. a népszámlálás] *iparra és kereskedelemre bontja*” (Uo. 25.). A mondat azt állítja, hogy ha például boltot nyit az ember, akkor a bányászat egyik formáját kezdi üzni. Az ipar és kereskedelem természetesen nem a „bányászat és kohászat” alfajai, hanem a foglalkozásstatisztika második gyűjtőcsoportjának egymástól független három főcsoportjáról van szó.

⁴⁸ KOVÁCS Alajos: i. m. 64.

Az eddigiekhez képest is különös az, amikor Ungváry ötletszerűen közöl számokat három önkényesen megválasztott foglalkozáscsoportról: először a nagybirtokosokról és nagypolgárokról, majd a középrétegről, végül a munkásságról. A nagybirtokosok és nagypolgárok kategóriájának első összetevőjéről lehet tudni a népszámlálásokból, mekkora részét képezte a zsidóság, a másodikról azonban nem. Nagypolgárokat ugyanis a KSH egyetlen vizsgálata sem keresett.⁴⁹ Mindenesetre Ungváry könyvében először még azt állítja határozottan, noha információi erről nincsenek, hogy 1930-ban a nagybirtokosok és nagypolgárok között háromszorosan felülreprezentáltak voltak a zsidók, azaz körülbelül 15%-uk izraelita volt. Pár oldallal később viszont már úgy érzi, ugyanennek a rétegnek 30%-át képezték izraeliták.⁵⁰ 2014-es cikkeiben aztán tovább folyt a képzeletbeli zsidó térhódítás: immár a nagybirtokosok és nagypolgárok 40–50%-át vette zsidónak,⁵¹ később kerekén 50%-át vélte zsidó származásúnak, ugyanennek a cikknek a táblázata pedig már arról ír, hogy 50%-uk zsidó vallású volt.⁵²

Középosztály nevű kategóriát sem ismertek a népszámlálások. Tudtak tisztviselőkről, illetve középbirtokos és középbérlő keresőkről, de ezek a kategóriák nem fedik le a középosztályt. Ungváry a könyvében ennek ellenére bátran tételezi, hogy ennek a rétegnek 20%-át adták a zsidó vallásúak.⁵³ Későbbi cikkében kitarat a 20%-os feltételezés mellett, de most már úgy gondolja, hogy a középosztálynak zsidó származású volt ekko-

⁴⁹ Szerepelnek viszont – UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 45. interpretációjában – nagybirtokosok és nagypolgárok Matolcsy Máttyás *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás* című kötetében, csakhogy Matolcsynál semmi nem derül ki a foglalkozáscsoportok felekezeti megoszlásáról, noha Ungváry többször állítja, hogy igen. UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 30., 46.

⁵⁰ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 30., 46.

⁵¹ UNGVÁRY Krisztián: *Mese vagy valóság?* I. m. 21. – Ungváry megfogalmazásából nem egyértelmű, hogy itt a zsidó vallásúakra vagy a zsidó származásúakra gondolt-e.

⁵² UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 26., 28.

⁵³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 45–46.

ra hányada, végül a tanulmány táblázata már a középosztály 14%-át vélelmezi zsidó *vallásúnak*.⁵⁴

A harmadik foglalkozáscsoport a munkásság. Ezúttal semmi szükség nem lenne arra, hogy a szerző imaginárius adatot adjon meg, hiszen ennek létszámát pontosan megadják felekezeti bontásban a népszámlálások, amelyek ezt a réteget segéd-személyeknek (illetve házi cselédeknek) nevezik. Ungváry azonban ezzel nem foglalkozik, hanem kijelenti, hogy a munkás kategória 10%-a volt zsidó.⁵⁵ Későbbi cikkében ezt már ő maga is túlzásnak vélte, ennek táblázatában mégis csak kevéssel csökkentette számukat: a munkás keresők 9,3%-át számolta a zsidók közé 1930-ban.⁵⁶ Ehhez képest a valóságban 6,3%-a volt ez az arány.⁵⁷

Érdeemes mindezek alapján összeszámolni, hogy Ungváry szerint hány zsidó vallású lakos tartozott a fenti három csoportba. Ha csak *A Horthy-rendszer mérlegének* elképzeléseit (46.) vesszük, akkor Magyarországon 1930-ban 15 600 izraelita tartozott a felső osztályba (annak 30%-a), 316 400 fő a középosztályba (annak 20%-a) és 190 300 fő a munkásságba (annak 10%-a).⁵⁸ Ez összességében 522 300 zsidó vallású személy, amit azért felettébb nehéz hitelesnek elfogadni, mert az 1930-as népszámlálás szerint ennél jóval kevesebb, mindössze 444 567 izraelita élt Magyarországon. Ungváry tehát a zsidók 117%-át⁵⁹ sorolta önkényesen néhány foglalkozáskategóriába úgy, hogy például az izraelita kisiparosokról, kiskereskedőkről, földművesekről még szót sem ejtett. Pedig pár oldallal arrébb ő maga állítja, hogy *„a zsidók többsége a kisiparban és a kereskedelemben dolgozott”*.⁶⁰ Ungváry fiktív foglalkozásstatisztikai adatai tehát súlyos melléfogások.

⁵⁴ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 28., 26.

⁵⁵ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 46.

⁵⁶ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 26-27.

⁵⁷ KOVÁCS Alajos: i. m. 64-65.

⁵⁸ Az egyes kategóriák összlétszámait Ungváry is közli. UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 45.

⁵⁹ Korábbi írásomban tévesen 115%-ról írtam (BOLGÁR Dániel: *Mese*. *Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak*. I. m. 21).

⁶⁰ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 41.

A zsidó részesedés a nemzeti vagyonból és jövedelemből

Ha az eddig ismertetett megközelítésekkel nem lehet megbízható választ adni arra a kérdésre, tehetősebbek voltak-e a zsidók és mennyivel, akkor milyen módszer vezetne eredményre? A tökéletes megoldás kétségkívül az, ha megmérjük, az ország egésze mekkora jövedelemre tett szert, illetve mekkora volt a vagyona, majd kiderítjük, hogyan részesedtek ebből a zsidók.

A közgazdászok, statisztikusok törekvése a nemzet gazdasági aktivitásának, jólétének megmérésére a 19. század végén kezdett felerősödni, a nemzeti számlák (például GDP, GNP és más hasonló indikátorok) ma ismert rendszerének kifermálódása pedig a nagy gazdasági világválság idején indult el. Magyarországon is így történt.⁶¹ Ám már a századforduló jobboldali radikálisai sem elégedtek meg ennyivel. Bennük élt a kíváncsiság az iránt is, hogy az ország javaival vajon kik és azoknak mekkora része felett rendelkeznek. Mindenekelőtt az érdekelte őket, hogyan részesednek belőlük a zsidók.⁶² A zsidótörvényekhez közeledve pedig csak nőttön-nőtt ez a kíváncsiság: a zsidó gazdasági térfoglalásról szóló diskurzus, az őrségváltás politikája igyekezett megteremteni a maga statisztikai hátterét, megmérni a jövődő zsákmányt.

Hogy milyen eredményre vezetett a zsidók és keresztények életnivója közötti különbség megszállott fürkészése? Kádár Gábor és Vági Zoltán művei négy Horthy-kori számítást ismertetnek. A legkorábbi időpontra, 1930–1931-re a fordulatos politikai pályafutású, helyét a szélsőjobboldal gazdasági szak-

⁶¹ Pierre MULLER: *A History of National Accounting*. *Courrier des statisques. English series*, 2003. 35–50., 38–39.; André VANOLI: *A History of National Accounting*. Transl. by Marion Pinot LIBREROS – Gayle H. PARTMANN. IOS Press, Amsterdam–Berlin–Oxford–Tokyo–Washington, 2005. 3–28.; ÁRVAY János: *A nemzetijövedelem-számítás története Magyarországon Kautz Gyulától napjainkig*. *Közgazdasági Szemle*, 1992. 1126–1130.; HALMOS Károly–KLEMENT Judit: *Vagyon a dualizmus időszakában (1867–1920)*. *Valóság*, 2006/7., 66–67.; HÜTTL Antónia *Gazdaságstatisztikai fogalmak történelmi fejlődésben*. PhD-disszertáció. Kéziratban. PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2002. 121–124.

⁶² SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest, 2003. 211.

értőjeként megtaláló, a tárgykörrel Kádárék szerint „*legmélyrehatóbban foglalkozó*” Matolcsy Mátyás számítása vonatkozik.⁶³ Eszerint a népesség hozzávetőleg 5%-át kitevő zsidóság a jövedelmek 24%-a felett rendelkezett.⁶⁴ Nagykálnai Levatic László – a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet majdani munkatársa, Bosnyák Zoltán mentora⁶⁵ – a *Budai Hírlapban* tette közzé az 1934. évre vonatkozó eredményeit. Eszerint a zsidók a nemzeti jövedelem 28,26%-át bírták.⁶⁶ A következő felmérés az ugyancsak közismerten antiszemita, pályafutása csúcán a KSH elnöki posztját betöltő Kovács Alajos nevéhez fűződik. Ő a nemzeti vagyon 20–25%-át számolta zsidó kézen lévőnek 1938-ban.⁶⁷ Végül Fellner Frigyes, a nagy tekintélyű „*zsidó statisztikus*”⁶⁸ 1930-as évekre vonatkozó felmérése szerint a nemzet vagyonának 20,8%-a volt a zsidóké.⁶⁹ A két történész a számítások-

⁶³ Működésének erről a vonulatáról lásd UNGVÁRY Krisztián: *Értelemiség és antiszemita közbeszéd. Beszélő*, 2001/6. 74–92.

⁶⁴ Matolcsy állítólag vizsgálta a zsidó részesülést a nemzeti vagyonból is, de ennek pengőben kifejezett értékéről Kádár és Vági kötetei nem mondják meg, hogyan aránylik az összes vagyonhoz. KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Self-financing Genocide*. I. m. 23–25.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 24–26.

⁶⁵ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 341–353.

⁶⁶ KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Self-financing Genocide*. I. m. 23–24.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 24–25. – Az ő mérését azonban Kádár és Vági nem tartja igazán irányadónak, mert Levatic nem volt szakember. Ungváry Krisztián (*A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 343.) ezzel szemben közgazdásznak tudja, és valóban megjelentek szakmai közleményei a *Közgazdasági Szemle*ben (NAGYKÁLNAI LEVATIC László: A magyarországi lakáskérdéshez. *Közgazdasági Szemle*, 1928/10. 719–721.; Uő. Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 1933/3. 212–223.; Uő.: Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése. *Közgazdasági Szemle*, 1933/8–9. 608–610.

⁶⁷ KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Self-financing Genocide*. I. m. 23–25.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 24–26.

⁶⁸ Botos János (*Ez a kifosztás lesz a végső!? Az 1938–1945 között elkobzott zsidó vagyonok értéke*. Scripta Iudaica. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. 95.) – Kádárhoz és Vághihoz hasonlóan – szintén „*zsidó közgazdászként*” említi Fellnert, aki azonban 1903 óta már református volt. KONRÁD Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 514.

⁶⁹ KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Self-financing Genocide*. I. m. 22–24.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 24–25. – A szerzők ezzel a statisztikával Bosnyák Zoltán közvetítésével ismerkedtek meg. Sőt, először azt írják, hogy az

kal szemben felmerülő kisebb-nagyobb – és egyébként felettebb különös⁷⁰ – kifogásai ellenére az összecsengő eredményeket hitelesnek fogadja el, vagyis könyveit az összes vagyon 20–25%-ának, illetve az összes jövedelem 25%-ának elrablásáról írja.⁷¹

Így már könnyen megmondhatjuk, gazdagabbak voltak-e a zsidók: a harmincas években az ország lakosságának mintegy huszada volt zsidó, az összes vagyonnak viszont cirka negyede-ötöde, a jövedelmeknek pedig negyede volt a zsidóké, következésképp a zsidó polgárok átlagosan négyszer-ötször akkora vagyonúak voltak, valamint jellemzően ötször annyi jövedelem folyt be a kasszájukba, mint egy átlagos jómódban élő állampolgárnak. A jóléti egyenlőtlenség mértéke tehát egészen döbbenetes. Nem véletlen mondják Kádárék, hogy „*a magyar zsidóság kifosztása arányait tekintve Európában példátlan haszonnal kecsgetett*”.⁷²

Mielőtt azonban megnyugodna ezekben az eredményekben az olvasó, szeretnék kissé utánajárni Kádár és Vági hivatkozásainak, hogy végül a filologizálás után igazoljam: csupán mítosz, hogy ismerjük a zsidók részesedését a javakból.

Komoly tudósok komoly számításai?

Először is gyanút kelt, hogy semmit sem tudunk meg azokról az eljárásokról, amelyekkel a számítások eljutottak a végösszeghez. Ráadásul mindegyikre másodkézből hivatkozik a

eredményt Bosnyák következtette ki Fellner adataiból. Később azonban már határozottan úgy tudják, maga Fellner végezte el a számítást.

⁷⁰ Például Vágiék szerint mindahány tudós a zsidó vagyonhoz számította a megkeresztelkedett nagyvállalkozók vagyonát, viszont a szerényebb körülmények között élő áttérteket nem vette figyelembe, mert az alsóbb jövedelemkategóriáknál a felekezeti bontású statisztikákra támaszkodott. Ennek következtében – vélik – mindahányan alulbecsülték a később zsidónak minősített vagyonát. A szerzők azonban nem árulják el, hol lelhetők fel ezen javak felekezetek közti megoszlásáról tájékoztató statisztikák, és milyen leleményes módszerrel derítették ki a statisztikusok, kik az áttért nagytőkések.

⁷¹ KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Aranyvonat*. I. m. 26.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Self-financing Genocide*. I. m. 25.; KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 26.

⁷² KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 26.

Kádár-Vági szerzőpáros. Fellner, Levatic és Matolcsy eredményeit egy vezető antiszemita publicista, Bosnyák Zoltán két munkájából veszik át.⁷³ Kovács Alajos mérésénél pedig a *Függetlenség* című szélsőjobboldali hírlap ismeretlen szerzőjű cikkére utalnak.⁷⁴ Eljárásuk persze teljesen érthető, mivel néhez is lett volna a becslések eredeti közlésére hivatkozni. Ilyen számítással ugyanis a fent említettek közül valójában kizárólag Levatic próbálkozott, de ő is csak tessék-lássék erőfeszítéseket tett. Sem Kovács, sem Matolcsy, Fellner meg pláne nem végzett ilyet. Az előbbi kettőt ugyan kiváltképp érdekelte volna, hogy a nemzeti vagyonnak és jövedelemnek mekkora része a zsidóké. De ők sem dolgoztak erőt nem kímélve a kérdés tudományos igényű megválaszolásán, mert a korabeli statisztikai adatgyűjtés nem adott módot erre. Egészen pontosan a szokott, kizárólag az elitet leíró adatokon túl csakis a budapesti házvagyon nagyobb része értékének felekezeti megoszlásáról voltak hiteles adataik.⁷⁵

De akkor honnan valók a fenti számok? Kezdjük az ügy felgöngyölítését a Levatic László- és Matolcsy Mátyás-féle szálal. Kádárék erről a két számításról Bosnyák Zoltán 1937-ben megjelent, *Magyarország elzsidósodása* című munkájából tudnak. Ha visszakeressük Levaticnak a *Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás* című, a zsidók jövedelmi viszonyairól inkább csak melleleg értekező cikkét a *Budai Hírlap*ból,⁷⁶ akkor világossá válik, hogy Levatic csupán látszólag végzett körültekintő kalkulációt, valójában tippelt. Kiindulásnak vette az aktuális KSH-adatokat a teljes nemzeti jövedelem mértékéről. Majd megpróbálta kitalálni, milyen típusú jövedelemből meny-

⁷³ BOSNYÁK Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*. Held János, Budapest, 1937.; Uő.: Nincs más út. In: Uő.: *Szembe Júdeával!* Második lényegesen bővített kiadás. Centrum, Budapest, 1943. 228–267.

⁷⁴ A magyar föld egyötöde, a pesti házvagyon fele és a nemzeti jövedelem negyede van zsidó kézen. *Függetlenség*, 1938/86. 25. – Kovács és Matolcsy esetében Lévai Jenő *Fekete könyvét* is megnevezik, de onnan csak a pengőben kifejezett értékeket veszik.

⁷⁵ LAKY Dezső: *A háztulajdon alakulása Budapesten*. Statisztikai közlemények. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1932. 84–99.

⁷⁶ NAGYKÁLNAI LEVATIC László: Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás. *Budai Hírlap*, 1935/4. 2.

nyí folyhat be a zsidókhoz, mennyi a keresztényekhez. Írása végén maga a szerző jelezte: számai kísérleti jellegűek, és a cikkkel fel akarja hívni a figyelmet arra, mennyire fontos lenne konkrétumokat tudni a jövedelmek nemzetiségek, osztályok, foglalkozáscsoportok közötti megoszlásáról, csakhogy az állami statisztikai apparátus sajnálatos módon nem termel adatokat az erről való gondolkozáshoz.⁷⁷ Ugyanebben az esztendőben *A Cél* című fajtudományi/antiszemita folyóiratban már nem kellett ennyire sem körültekintőnek lennie Levaticznak. Minden kikötés nélkül közölte korábbi intuícióját, sőt még meg is toldotta: a nemzeti jövedelemnek nem is 28%-át, hanem mindjárt 30%-át vélte zsidók kezében lévőnek.⁷⁸ Hogy mennyire nem gondolhatta komolyan maga Levatic sem a zsidók jólétének szintjére vonatkozó sejtéseit, azt jól mutatja, hogy amikor egy igényes tudományos fórumon, a *Közgazdasági Szemlé*ben is közölte a nemzeti jövedelem alakulásával kapcsolatos gondolatait, még véletlenül sem ejtett szót a zsidókról és részesedésükről a javakból.⁷⁹

Bosnyák Zoltán a *Magyarország elzsidósodásában* Levatic elképzelésének taglalása után Matolcsy Mátyásnak a „*Magyar Élet okt-nov.*” számában megjelent cikkére tett utalást. Ez csak az 1936. évi első évfolyamban lehetett,⁸⁰ ám a könyvtárakban nem sikerült hozzáférnem ehhez a lapszámhoz. Mégis tudni lehet, hogy abban a tanulmányban nincs leírva, amiről Kádárék azt írják, ott áll. Ugyanis maga Bosnyák sem állította, hogy a hivatkozott tanulmányban Matolcsy kiszámolta volna a zsidók részesedését a nemzeti jövedelemből, még kevésbé a vagyonból. Csupán annyit közölt, hogy Matolcsy a teljes lakosság jövedelemeloszlását vizsgálta 1930–1931-re tekintet nélkül a

⁷⁷ Bosnyák nagyjából hitelesen ismertette Levatic írásának számait (BOSNYÁK Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*. I. m. 116–117.). Levatic cikkéből azonban nem világos, hogy hányadik évi nemzeti jövedelemhez hasonlította a zsidók általa „mért” jövedelmeit, Bosnyák Zoltán döntött az 1934. évi adat mellett, amit tőle vettek át a történészek.

⁷⁸ NAGYKÁLNAI LEVATIC László: Miért kell adórendszerünket átszervezni? *A Cél*, 1935/3. 77–88., 81–82.

⁷⁹ NAGYKÁLNAI LEVATIC László: Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 1933/3. 212–223.

⁸⁰ Bosnyák könyve ugyanis – mint az a sajtóismertetésekből tudható – 1937 legelején jelent meg.

felekezeti/faji törésvonalra. Bosnyáknak megtetszett Matolcsy „összszemzeti” táblázatának szerkezete, ezért gyártott ő is egy hasonló felépítésű, de most már csak a zsidókról szóló táblát. Ezután pedig minden okszerű megfontolás, rendszer, feltevés nélkül, taláalomra megmondta, hogy az egyes rubrikákba a zsidók hányad része esik, és azok az összes jövedelem mekkora részét birják. E nevetséges eljárással kapta meg Bosnyák azt a 24%-os zsidó részesületről tájékoztató adatot a jövedelmekből, amit Kádár és Vági Matolcsy szellemének tulajdonít. Bosnyák innen már könnyen kiszámolta, hogy az ő meseországában fennként mekkora a differencia: a keresztény átlagember évi jövedelme 427 pengő, a zsidóé 2506 pengő kellett legyen szerinte, vagyis hatszor olyan magas volt a zsidó életszínvonal, mint a keresztény.⁸¹ Innentől pedig már nem volt megállás. Bosnyák könyvéről ismertetést közölt a Milotay István-féle *Új Magyarország* (Magyarország elzsidósodása 1937), amiből a magyarországi amerikai nagykövet, John F. Montgomery kimásolta az adatokat, és mint az *Új Magyarországnak* megjelent komoly statisztikát küldte tovább az amerikai külügyminisztériumnak Bosnyák nevét elhallgatva.⁸²

Az igazság azonban az, hogy hiába nem volt Matolcsynak semmi köze a fenti számokhoz, nyakig benne állt a Bosnyák-féle becslési hagyományban. Tudományos munkáiban nem, de politikusként – noha erről Kádár és Vági művei nem tudnak – ő maga is egyre-másra termelte a hasonló lázálmodat. 1938-ban például személyes politikai lapjában, a Nagykáta és vidéke hatókörű *A Magyarország Útjában* írta további kifejtés nélkül, hogy „az 5 százaléknnyi zsidóságnak a nemzeti jövedelem 25–30 százaléka jut. A nemzeti vagyon kb. 20 százaléka az övéké”.⁸³ Hogy miképp jöhetett rá erre, kiderül az ugyanebben az évben a *Magyar Életben* megjelent *A zsidókérdés Magyarországon* című vezércikkéből. Vette azt, hogy a nemzeti jövedelem 1930-ban

⁸¹ BOSNYÁK Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*. I. m. 117–118.

⁸² A jelentést közli Nathaniel KATZBURG: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943*. Bábel, Budapest, 2002. 230–233.

⁸³ MATOLCSY Mátyás: A zsidó törvény helyes megítélése. *A Magyarország Útja*, 1938/10. 2.

4,5 milliárd pengő volt. Valamiféle kiismerhetetlen belső készletéből úgy döntött, hogy az ipari jövedelmek 60%-a, a kereskedelmiek 80%-a és a lakások értékének 30%-a a zsidóké az országban. A másból szerzett jövedelmekkel nem törődött, mert már e három kieselt, viszont szép kerek számból is napnál világosabb volt számára, hogy „*durván becsülve*” a nemzeti jövedelem 30%-a kerül a zsidókhoz. Majd egy félmondatos húszrágással mindjárt megfejtette a nemzeti vagyon eloszlásának nehéz problémáját is, tudniillik kinyilatkoztatta, hogy a nemzeti vagyonból csak valamivel kisebb a részesedésük a zsidóknak, mint a jövedelemből.⁸⁴ Úgy képzelem, Matolcsynak volt némi lelkiismeret-furdalása e felelőtlen handabandázás miatt, mert *A zsidók útja* című, általa jegyzett nyilas brosúrában már ezekkel az adatokkal nem volt mersze előállni. Csupán annyit bátorkodott kijelenteni, hogy „*a zsidóság tulajdonában van tehát a nemzeti vagyon egy tekintélyes része*”.⁸⁵

Fejtsük fel most a Fellner-féle vonulatot. Fellner Frigyes tényleg úgy került ebbe a történetbe, ahogy kabátlopási ügybe szokás belekeveredni, noha állítólagos kalkulációjának eredményeit Kádár és Vági még külön táblázatban is közli.⁸⁶ Bosnyák Zoltán a *Szembe Júdeával!* című cikkgyűjteményében idézett Fellner közelebről meg nem határozott művéből adatokat. Bosnyák az 1929-ben megjelent *Csonka-Magyarország nemzeti vagyona* című kötetre gondolt.⁸⁷ Ebben a természetesen nem az 1930-as évekre vonatkozó könyvben szó sem esik a zsidókról, és következtetni sem lehet belőle jólétük mértékére. Mi több, Bosnyák sem állította, hogy Fellner mondott volna bármit a zsidó részesedésről. Sőt éppen azt írta, „*Fellner adatai természetesen nem terjeszkednek ki a jövedelem és vagyon felekezeti, vagy más szempontokból való megoszlására is*”. Bosnyák csak azért hozakodott elő a tekintélyes statisztikusnak a nemzeti vagyon

⁸⁴ MATOLCSY Mátyás: A zsidókérdés Magyarországon. *Magyar Élet*, 1938/5. 1–3.

⁸⁵ MATOLCSY Mátyás: *A zsidók útja*. Nyilaskeresztes Párt, Budapest, 1941. 13.

⁸⁶ KÁDÁR GÁBOR–VÁGI ZOLTÁN: *Self-financing Genocide*. I. m. 23.

⁸⁷ FELLNER Frigyes: *Csonka-Magyarország nemzeti vagyona*. MTA, Budapest, 1929.

összességét felmérő számaival, hogy érzékeltesse, mekkora tömeget képviselnek a különféle vagyontárgyak az országban, és mennyit fog a már jól ismert technikával, azaz találomra elosztani zsidók és keresztények között. Az például, hogy a bányavagyon 62,2%-a volt zsidó kézen, Bosnyák számára azért volt magától értetődő, „mert köztudomású, hogy az ország valamenynyí nagy bányavállalata zsidó nagybankok érdekkörébe tartozik és zsidó vezetés alatt áll”. A gyárépületek értékének háromnegyedét „érthető okokból” tartotta zsidó tulajdonúnak. És így tovább. Az sem Fellner volt, aki „több jelentős vagyonelemet kihagyott a vizsgálatából”,⁸⁸ hanem Bosnyák válogatott ízlés szerint a Fellnernél felsorolt vagyonelemekből. Így, saját koholmányait összesítve jött ki Bosnyáknak a 20,7%-os (Kádárék összegzésében 20,8%-os) „becslés”, amit szerinte nyugodtan értelmezhetünk 25%-ként.⁸⁹ Csakhogy ennek Fellner nem szerzője volt, legfeljebb elképedt olvasója lehetett.

Folytassuk a nyomozást Kovács Alajos esetével. Vagyonszámítására Kádárék számára egy a *Függetlenség* című szélsőjobboldali lapban megjelent név nélküli cikk a forrás. Az írás igazából az első zsidótörvényt alátámasztani kívánó, *A csonka-magyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című Kovács Alajos-könyv hírverése volt, annak fő eredményeit rekapitulálta, és az állt benne, hogy a zsidóság „húsz-huszonöt százalékkal részesedik a nemzeti jövedelemben”,⁹⁰ nem pedig a nemzeti vagyonban. Könnyen visszakereshető az eredeti műből, hogy kalkulálta ki Kovács ezt az értéket, mert a kötet utolsó bekezdéséről van szó. Hadd éljek vissza az olvasó türelmével, és idézzem onnan teljes terjedelmében a körültekintő, szakszerű, hosszas és fáradságos számítást: „ha pontosan ki tudnók mutatni a múltban és jelenben is a zsidóságnak a nemzeti vagyonban és a nemzeti jövedelemben való részesedését, amit ma hozzávetőleges számítással 20-25%-ra kell becsülnünk, kétséget kizáró-

⁸⁸ KÁDÁR GÁBOR-VÁGI ZOLTÁN: *Hullarablás*. I. m. 25.

⁸⁹ BOSNYÁK ZOLTÁN: Nincs más út. In: Uő.: *Szembe Judeával!* I. m. 258–260. – Bosnyák táblázata egyébként hemzseg az elemi számtani hibáktól, ahogy Fellner könyvéből sem sikerült pontosan kimásolnia az adatokat. FELLNER FRIGYES: *Csonka-Magyarország*. I. m. 10–71.

⁹⁰ A magyar föld egyötöde. I. m.

lag kiderülne, hogy ma a kisebb szám dacára nagyobb vagyoni erőt tartanak a kezükben [ti. annak ellenére, hogy létszámuk csökkent]”.⁹¹ Értsük jól: Kovács Alajos megmondja, mekkorának adódna a zsidó tortaszelet a nemzet javaiból, ha lenne mód kiszámolni. És Kovács úgymond hozzávetőleges számítást sem végzett: könyvében minden adatot megpróbált felhalmozni, aminek bármi köze volt zsidók és keresztények jólétéhez, de egy olyat sem találunk köztük, amiből következtetést lehetne levonni arról, mekkora volt a zsidó részesedés az összes jövedelemből és vagyonból. Feltételezhető, hogy Kovács Alajos művének utolsó bekezdése már csupán visszhangozta azokat a megalapozatlan vélekedéseket, amelyek Bosnyák Zoltán publicisztikájának és talán Matolcsy Mátyás politikusi működésének köszönhetően elterjedtek. Vagyis a Kádár és Vági által hitelesként kezelt becslések kivétel nélkül vagy teljesen légből kapottak, vagy meg sem születtek soha.

Szájról szájra

Az a hiedelem, hogy a Horthy-korszakban kiszámolták a zsidó részesedést a nemzeti jövedelemből és a nemzeti vagyonból, nem a semmiből keletkezett. A zsidók és keresztények közötti jóléti egyenlőtlenség mérésének kitalált statisztikai hagyománya bizonyos múltra tekinthet vissza.

1942-ben egy gazdasági újságíró, Kósa Miklós – mint mondja – „*zsidó létére*” egy többkötetesre tervezett vállalkozásba fogott, amely egy a zsidó vagyoni, jövedelmi részesedésről, valamint a zsidó kivándorlásról szóló munkával indult. Kósa ismer- te Kovács Alajos Alajos imént idézett, megalapozatlan félmondatát, valamint egy közelebről meg nem határozott, 1941-ben Matolcsytól elhangzott „*feltevést*”. Kósa jobb híján, kétségeit és a reális számolás lehetetlenségét hangsúlyozva, végül úgy járt el, hogy levett egy keveset a zsidótörvények hatása gyanánt Kovács Alajos adatából, kiszámolta mennyi fejenkénti éves jö-

⁹¹ Kovács Alajos: i. m. 56.

vedelmet jelent ez, majd előadott még egy szintisztán általa ki-fundált számsort a zsidók vagyoneeloszlásáról.⁹²

A sors tragédiája, hogy a félreértelmező munkát Lévai Jenő, a holokauszt emlékezetének közvetlenül a vészkorszak utáni ébren tartásában múlhatatlan érdemeket szerző újságíró foly-tatta. Egyik ilyen tárgyú könyvében egy közbevetett tagmon-datot⁹³ és egy bekezdést⁹⁴ szentelt a zsidó részesedésnek min-den hivatkozás nélkül. Ezek a szövegrészek valójában a Kovács Alajos-féle 20–25%-os ötlet Kósa Miklós által értelmezett ver-ziójának jelöletlen átvételei. A tagmondat szép karriert futott be, hiszen alighanem ez számít manapság a bevett tudásnak a zsidók vagyonának nagyságáról. Randolph L. Braham *A népir-tás politikája* című, alapműként forgatott könyve ugyanis ezt a megalapozatlan számot vette át megfontolás nélkül Lévaitól.⁹⁵ A bekezdés már Lévai *Fekete könyv* (1946) című munkájában is szerepelt, és pontosan ismertette Kósa Miklós elképzeléseit a jóléti differenciáról. Csakhogy Lévai elhallgatta Kósa nevét, sőt egyenesen azt írta, egy statisztikából veszi adatait. A Kósa-féle szövegből Lévai megőrizte a hivatkozást a szaktekintélyek-re, azaz Kovács Alajosra és Matolcsy Mátyásra. Kósa kétségeit azonban már nem ismételte el.⁹⁶ Lévai könyve így azt a látsza-tot keltette, mintha azok a sejtések, amiket még a megfogal-mazójuk, Kósa Miklós is fenntartásokkal kezelt, jeles tudósok szakszerű tudományos eredményei lettek volna. Lévai szövege ilyenformán ideális termőtalajt képezett ahhoz, hogy megszü-lethessen a mítosz napjaink történetírásában, tudniillik „mérv-

⁹² KÓSA Miklós: *Hová? Mivel? Hogyan? I. A zsidóvagyon és a zsidókitelepítés Magyarországon*. Magánkiadás, Budapest, 1942. – Ezt a számítást Botos János (*Ez a kifosztás lesz a végső!* I. m. 23.) Kovács Alajosnak tulajdonítja, noha Kósa Miklósnál (36–40.) szerepel.

⁹³ „A zsidó vagyonért, – amelyet 7–9 milliárd aranypengőre becsültek – folyt tehát a kulisszák mögött kapzsi mohósággal a nagy harc”. LÉVAI Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest, 1948. 249.

⁹⁴ Uo. 59.

⁹⁵ RANDOLPH L. BRAHAM: *A népirtás politikája. A holocaust Magyarországon*. I. kötet. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 530.

⁹⁶ LÉVAI Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946. 75.

adó statisztikusok⁹⁷ elmélyült jövedelem- és vagyonvizsgálatai alapján tudható, hogy a nemzet javainak ilyen nagy része állt a zsidók rendelkezésére.

A mítosz képződésének azonban nemcsak elő-, de hatás-története is van. A Kádár és Vági által konstruált vizsgálatok számaira a szakirodalom idehaza és külföldön is létező, hiteles mérési eredményekként hivatkozik.⁹⁸ Hogy milyen visszás helyzetet eredményez a zsidó részesedésről szóló fiktív elbeszélés, azt jól példázza Botos János könyve az elrabolt zsidó vagyon értékéről. Ebben a szerző létezőként kezeli a kitalált méréseket, mivel azokról olvasott Vágiék könyvében, de ismeri azokat az ugyan alaptalan, de legalább nem kifundált tippeket is eredeti megjelenési helyükről, amelyeket Kádárék átgyúrtak komoly statisztikusok komoly számításaivá. Így a számítások megket-tőződnek: Botos a Bosnyák-féle találgatásról és az azonos eredményre jutó, imaginárius Fellner-féle számításról egyaránt ír.⁹⁹

A legizgalmasabb azonban minden bizonnyal a mítosz sor-sának legújabb fejezete. Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer mérlege* című munkájában ugyanis megtaláljuk a Kádár és Vági műveiben szereplő, fiktív ismeretanyagot közlő elbeszélést a zsidó jólét szintjéről.¹⁰⁰ Hogy ki termelte meg eredetileg

⁹⁷ KÁDÁR Gábor–VÁGI Zoltán: *Hullarablás*. I. m. 25.

⁹⁸ NÉMETH László–PAKSY Zoltán: Zsidók Zala megye társadalmában. 1919–1945. In: Uók. (szerk.): *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában. 1919–1945*. Zalai gyűjtemény 58. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004. 41.; RIGÓ Róbert: A zsidó vagyon sorsa Kecskeméten (1944–1949). *Forrás*, 2008/9. 42–80., 43.; MARTIN DEAN: *Robbing the Jews. The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933–1945*. Cambridge University Press–United States Holocaust Memorial Museum, Cambridge, 2008. 343.

⁹⁹ BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső!* I. m. 22–25.; Uő.: A zsidó lakosság lélekszáma, gazdasági súlya, aktivitása. In: Uő.: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa. 1938–1949*. Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, Budapest, 2015. 9–21., 18–20. – Botos saját számításai alapján aztán, más területet és más időpontot véve, igen eltérő eredményre jut, erről lásd később.

¹⁰⁰ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 39–40., 57–58. – Hogy mennyire szorosan követi Ungváry a Kádárnál és Váginál olvasható narratívát, azt jelzi, hogy – amint Tomka Béla (Opponensi vélemény Ungváry Krisztián „A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944” c. akadémiai doktori értekezés-ként benyújtott művéről. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/687/8/Tomka%20B%20C3%A9la.pdf> [Letöltve: 2015-03-05] 6.) felfigyelt rá – amikor Ungváry azt

a fentebb bemutatott „tudást” a zsidó vagyoni-jövedelmi részese-
sedésről és ki vette át a másiktól: Ungváry kézírata-e az ő-
sforrás vagy Kádár és Vági munkái, azt Ungváry egymásnak
ellentmondó közlései alapján képtelenség eldönteni.¹⁰¹ A *Horthy-
rendszer mérlege* mindenesetre dagasztja a komoly szakembe-
rek komoly számításairól szóló legendát, tovább szövi a hagyó-
mányt. Lévai Jenőtől¹⁰² kész tényként beemeli szövegébe azt
a puszta ötletelést a zsidó vagyon eloszlásáról, ami valójában
Kósa Miklós keze munkája.¹⁰³ Továbbá Hollós István tanulmá-
nyára hivatkozva a legkisebb kétely nélkül, tényként közli, hogy
a keresztény keresők évente átlagosan 780 pengőt, ellenben a
zsidók 5200 pengőt vittek haza a borítékban.¹⁰⁴ Azt már nem
közli az olvasóval, hogy Hollós, saját bevallása szerint, ezeket
az értékeket Kovács Alajos és Matolcsy Mátyás egybecsengő
százalékarányos megérzésének – számtanilag követhetetlen,
de mindenképpen tendenciózus – pengősítésével kapta meg, és

írja, hogy „*mai árfolyamon számolt*” dollárban adja meg a zsidók vagyonának
állítólagos értékét (UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 58.),
akkor ugyanazt a számot közli, amit Kádár és Vági még az ezredfordulón pub-
likált.

¹⁰¹ Kádár és Vági álláspontjáról nincs tudomásom. Ungváry Krisztián a
zsidó részese-
sedéséről Kádár és Vági által írtakat kézírata engedély nélküli má-
solásának mondta (UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 7.; Uő.:
Mese vagy valóság? I. m. 20.; Vita a Horthy-rendszer mérlegéről 00006. vi-
deó, 41:45). Akadémiai doktori védésén ezzel ellentétben már azt jelentette ki:
„*a kérdésben [ti. a zsidó vagyonosság kérdésében] naïv módon Kádár Gábor
és Vági Zoltán monográfiáját tekintettem kiinduló forrásnak, erre rendre hivat-
koztam is*” (UNGVÁRY Krisztián: *Válasz Karády Viktor*. I. m. 3). Ehhez képest *A
Horthy-rendszer mérlegének* a zsidó jóléti előnyről megemlékező két fejezetében
tucatnyi olyan szöveghelyet találtam, amely szó szerint vagy tartalmilag egye-
zően megtalálható Kádár és Vági *Hullarablás* című kötetében, Ungváry még-
sem hivatkozik rá. – A vaskalapos tudomány szempontjából nehezen érthető
és még nehezebben elfogadható, tisztázatlan egyezéseket mutat ki *A Horthy-
rendszer mérlege* és a *Hullarablás* című monográfia között Diószegi István
is. DIÓSZEGI István: Megjegyzések Ungváry Krisztián könyvéről. Elérhető:
[http://mandiner.hu/cikk/20150210_dioszegi_istvan_megjegyzesek_ungvary_](http://mandiner.hu/cikk/20150210_dioszegi_istvan_megjegyzesek_ungvary_krisztian_konyverol)
[krisztian_konyverol](http://mandiner.hu/cikk/20150210_dioszegi_istvan_megjegyzesek_ungvary_krisztian_konyverol) [Letöltve: 2015-03-05.]

¹⁰² LÉVAI Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. I. m. 59.

¹⁰³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 567.

¹⁰⁴ Uo. 42.

ilyenformán e számoknak sincs alapja.¹⁰⁵ Végül Ungváry a zsidók gazdasági helyzetéről szóló fejezet összegzéseként felsorolja, majd elfogadja a Levaticznak, Kovácsnak, Matolcsynak és a „*Fellner Frigyes adatai alapján*” következtető Bosnyáknak tulajdonított fiktív mérések végkövetkeztetéseit. Közben azonban nagyvonalúan eltekint attól az apróságtól, melyik számadat értendő a jövedelemre, melyik a vagyontra: az összes százalékarányt a nemzeti vagyontra vonatkoztatja.¹⁰⁶

A filológiai nyomozás összességében a következőkre derített fényt: a két világháború közötti korszak neves magyar statisztikusai azzal ellentétben, amit a mai szakirodalom állít, nem vizsgálták szakszerűen, mekkora volt a zsidók részesedése az összes vagyomból és jövedelemből. Csak annyi történt, hogy közülük ketten (Matolcsy Mátyás politikusként és Kovács Alajos statisztikusként) egyszerűen megmondták, *szerintük mennyi lehet*, de egyetlen észérvük sem volt, amivel meg tudták volna erősíteni elképzeléseiket. A harmadik, Fellner Frigyes soha nem is gondolt az egésszel. Csupán Bosnyák Zoltán és Levatic László, vagyis két eltökélt antiszemita próbálkozott számítással. A mai magyar történéseket Bosnyák kalkulációi ragadják meg: ezeket állítják be Fellner Frigyes és Matolcsy Mátyás komoly méréseként a valódi szerző kínos személyét kiiktatva a történetből, majd ezekhez fűznek meglehetősen kusza és ugyancsak fiktív, de kétségtelenül valósághatást keltő „forráskritikai” megjegyzéseket arról, hogy a nem létező számítások milyen időpontra és mely országterületre vonatkoznak, illetve a megkeresztelkedettek mely rétegeivel foglalkoznak.¹⁰⁷ Mindenesetre Bosnyák szá-

¹⁰⁵ HOLLÓS István: A magyar szociális problémák a statisztika tükrében. In: ESZTERGÁR Lajos–SOMOGYI Ferenc (szerk.): *A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások*. I. kötet. Mayer A. Géza és társa, Pécs, 1939. 86.

¹⁰⁶ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 57–58.

¹⁰⁷ Például Ungváry könyve egymásnak ellentmondó állításokat tesz arról, hogy a zsidó jólét mérésére vonatkozó hajdani kísérletek számoltak-e a megkeresztelkedettek javaival. Először megtudjuk, hogy a mérések nem tájékoztatnak a kitért gazdagok javairól: „Az ő vagyonuk [ti. a megkeresztelkedett nagytökéseké] a statisztikákban keresztény vagyonként jelenik meg, és felmérések hiányában csak nehezen számszerűsíthető” (UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-*

mainak racionális alapja nem volt, ahogy Levatichéinak sem. Ezeket épp annyira érdemes komolyan venni, mint azt a mesét, amely szerint a Trianon előtti Magyarország nemzeti vagyonának „körülbelül 70%-a” volt a zsidóké.¹⁰⁸

Azok, akik a zsidó javak elrablásának tervét dédelgették, a jelek szerint csak álmodoztak arról, mekkora lesz a zsákmány. Ezért nagy hibát követnek el azok a történészek, akik ezekre az antiszemita ábrándokra támaszkodva mérik fel a zsidó gazdagságot, valamint azok az olvasók is, akik rájuk hagyatkoznak. A zsidók kifosztását pedig bajos észszerű gazdasági számítás eredményeként leírni, az inkább az antiszemiták által elképzelt és – mint látni fogjuk – felnagyított zsidó gazdagsággal hozható összefüggésbe, mintsem a valóssal. Ezért a politikai cselekvést a zsidó–nem zsidó jóléti egyenlőtlenség diskurzusára érdemes visszavezetni, nem a realitására.¹⁰⁹ Ez a diskurzus pedig szintén nem táplálkozhatott az egyenlőtlenség valóságából, hiszen az a kortársak számára, úgy tűnik, hozzáférhetetlen volt, hanem minden bizonnyal közvetlenül az antiszemita nézetrendszerből nőtt ki.

rendszer mérlege. I. m. 28.). Később kiderül, hogy a statisztikusok (köztük név szerint említi Fellnert, Kovács Alajost és Matolcsyt is) számításaik során „kizárólag a vallási hovatartozást vették figyelembe” (39.), tehát nemcsak a gazdag, de a kevésbé tehetősek kitértek jólétével sem foglalkoztak. Majd újra ezt olvassuk: „a statisztikák egyike sem tudta figyelembe venni az áttérteket” (55.). Pár oldallal ezután azonban fordulat következik be: „a mérvadó statisztikusok” (tudniillik Fellner, Matolcsy és Kovács) „bár a nagy, ismert vagyonok esetében a már rég kikeresztelkedett és ezért a zsidótörvények hatálya alól mentesülő nagyiparosokat is a zsidók közé számolták, a kispolgárság és az értelmiség esetében a vallási alapú statisztikákra támaszkodtak” (58.).

¹⁰⁸ Kiss Sándor: *Zsidó fajtság. Magyar fajtság*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1918. 31.

¹⁰⁹ Akadémiai doktori védésén maga Ungváry Krisztián is megkezdte tézise „megtartva átalakítását” ebben a szellemben: „majdhogynem közömbös, hogy a zsidóság a nemzeti vagyon 15 vagy 28%-át birtokolta, mivel a zsidók és nem zsidók közötti egyenlőtlenségek természete egyértelmű, és annak semmiféle ismert adat nem mond ellent. Emellett utalnom kell arra is, hogy egy fikció következményeiben már attól is valósággá válik, ha az emberek hisznek benne. A zsidó vagyon jelentősége azonban teljesen egyértelmű tény, legfeljebb mértékéről lehet vitatkozni.” UNGVÁRY Krisztián: *Válasz Karády Viktor*. I. m. 3–4.

Bizonyítási kísérletek

Ungváry Krisztián azonban *Mese vagy valóság?* című írásában kísérletet tett arra, hogy kimutassa a 20–25%-os zsidó részesedés tézisének érvényességét. Ebben először is azt írja, hogy a már említett Hollós István nem önkényesen adta meg, mennyi volt az évi átlagos jövedelme egy zsidó és egy keresztény keresőnek, hanem többek közt a *Magyar Statisztikai Közlemények* 72. és 96. kötetét is használta a méréshez. Ám, ha felütjük Hollós tanulmányát, azt látjuk, nemhogy más forrásokat nem használt, de ezeket sem.¹¹⁰ Számításában kizárólag Matolcsynak és Kovácsnak a zsidó részesedéssel kapcsolatos feltevéseire támaszkodott, illetve a zsidó és keresztény keresők számának ismeretére volt szüksége. Matolcsyékra hallgatva a zsidókénak számította a nemzeti jövedelem negyedét, háromnegyedét a többieknek, majd elosztotta mindkét értéket a keresők számával. Mindezek alapján 4807 pengő lett volna a zsidó keresők éves jövedelme, 812 pengő a nem zsidóké. Hollós mégis jobbnak látta azt állítani, hogy amúgy is teljesen alaptalan számítása szerint 5200 pengőt kerestek a zsidók, 780-at a keresztények. Hollós pár oldallal korábban¹¹¹ összehordott ugyan néhány kiragadott adatot a zsidó foglalkozásszerkezetről és a jóléti elitről, de ezeknek semmilyen kapcsolatuk nincs azzal, hogyan számította ki a fejenkénti zsidó és keresztény jövedelmet. A *Magyar Statisztikai Közlemények* 72. kötetét azonban még ehhez sem forgatta, mivel az az 1920. évi népszámlálás foglalkozásstatisztikája, márpedig Hollós csakis az 1930-as évekből hozott adatokat. A *Magyar Statisztikai Közlemények* 96. kötete az 1930. évi foglalkozásstatisztika. Ezt akár használhatta is ebben a szakaszban Hollós, de nyugodtan vehette számaina a zsidó térfoglalás miatt aggódó propagandairódalom bármely darabjából, mert azok az általa közöltek szüntelenül felmondták.

Ungváry – noha Fellner számításáról immár jobbnak látta hallgatni – nem állt meg itt. Szerinte az, hogy Matolcsy és Kovács az összes jövedelem negyedét rendelte a zsidókhoz, nem

¹¹⁰ HOLLÓS István: I. m. 86.

¹¹¹ Uo. 82–84.

volt lázálom, mert a *Magyar Statisztikai Közlemények* említett két kötetéből, amelyek „a tulajdonviszonyokat [...] felekezeti szempontból is csoportosították”, pontosan ki tudták olvasni, mennyi a jövedelme az egyes foglalkozáscsoportoknak. Aztán már csak meg kellett határozniuk, mennyi volt azokban a csoportokban a zsidó, legott számolhatták a zsidó részesedést.¹¹²

Ez a történet teljes egészében a képzelet műve. Két súlyos el-
lentmondása minden olvasónak feltűnhet. Egyrészt miképp lehet, hogy a statisztikák a *vagyonokról* tájékoztattak, de Kovács Alajosék abból a *jövedelmi egyenlőtlenségről* szereztek tudomást? Másrészt, ha ilyen jól ismert volt a jólét szintje felekezeti bontásban, mi szükség lett volna arra a felettébb bizonytalan és teljesen fölösleges eljárásra, hogy foglalkozáscsoportonként számolja ki Matolcsy és Kovács a jólétet, majd megnézzék, milyen arányban képviseltették azokban magukat a zsidók? Azt az olvasónak már nem kell tudnia, hogy a valóságban sem a két említett kötetből, sem más népszámlálási kiadványból nem tudható meg, mekkora volt a zsidók javainak aránya. Az 1920-as census semmit, az 1930-as mindössze annyit közölt felekezet szerint, hány főnek van háza, földbirtoka, illetve a földbirtokosok tulajdona melyik birtokkategóriába tartozik.¹¹³ Ebből értelemszerűen nem lehet kiszámítani még csak a zsidó ingatlanvagyon értékét sem, nemhogy az összes vagyonét, pláne a jövedelmet. Elemezni viszont lehet ezeket az adatokat, vajon mutatják-e a feltételezett zsidó előnyt. Nos, nem véletlen, hogy az antiszemita keveset törődtek ezekkel a számsorokkal, viszont az izraelita érdekvédők ezekre hivatkozva tiltakoztak az első zsidótörvény ellen.¹¹⁴ A táblázat ugyanis az izraelitákat éppenséggel hátrányban lévőnek mutatja, hiszen a zsidóság – urbanizáltsága folytán – a föld-, ház- és házrésztulajdonosok közt országosan alulreprezentált volt.

¹¹² UNGVÁRY Krisztián: *Mese vagy valóság?* I. m. 21.

¹¹³ Az 1930. évi népszámlálás IV–V. rész. I. m. 369.

¹¹⁴ *A Magyar Országgyűlés Méltóságos Felsőházának és Tekintetes Képviselőházának! Tiszteletteljes folyamodása a magyar izraelita vallásfelekezet törvényes képviselői szerveinek „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló” 616. sz. törvényjavaslat tárgyában.* Pesti Lloyd, [Budapest], 1938. 12.

Végül arra kell rávilágítanom, hogy Kovács Alajos és Matolcsy a zsidó foglalkozásszerkezetet alapul véve sem számolta ki a zsidó részesedést az összes jövedelemből. Kovács még azzal sem próbálkozott, hogy megadja az egyes foglalkozáscsoportok jövedelemszintjét. Matolcsy igen, mégpedig *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlásban*. Viszont ő sem kísérletezett azzal, hogy meghatározza a különböző csoportokban a zsidók számát, ezután pedig a zsidók által élvezett jövedelmet. Nem is tehetne volna, mert foglalkozáskategóriái nem voltak azonosak a népszámláláséival, vagyis nem tudta, hogy az általa kialakított csoportokban hányan voltak a zsidók, így a két adatsor összefűlése problematikus lett volna. Ungváry *A Horthy-rendszer mérlegében* ennek ellenére azt tudatja fiktív hivatkozásokkal, hogy Matolcsy műve „részletesen ismerteti a zsidóság vagyoni viszonyait”,¹¹⁵ sőt némelyik idevágó, ám a kötetben fel nem lehető „adatát” Ungváry még közli is,¹¹⁶ holott a könyv egyáltalán nem foglalkozott e tárggyal.¹¹⁷ A *Mese vagy valóság?* című írásában viszont egy bekezdéssel azután, hogy leszögezi: Matolcsy igenis fölényesen tájékozott volt a zsidók vagyona és jövedelme tekintetében, ezt a Matolcsy-könyvet már jónak látja rejtjelesen „egy másik, 1930-as statisztikai kimutatásként” említeni, és azt írja róla, hogy „nem tartotta külön nyilván a zsidó és a nem zsidó társadalmi csoportokat”.¹¹⁸

Ungváry első bizonyítási kísérlete tehát nem tudta igazolni, hogy léteznek a zsidó vagyoni és jövedelmi részesedésre vonatkozóan racionális maggal bíró egykorú számítások, és az a bizonyos 20–25% nem csak dajkamese: nem tudtuk meg, hol olvashatnánk el mi is a kalkulációkat.

Második, *Inszinuáció* című bizonyítási kísérletében Ungváry Krisztián már elismerte, hogy a Fellner-féle számítás a zsidó részesedésről nem létezik, a Kovács Alajos- és Matolcsy Mátyás-féle számítást pedig soha nem látta. Ám úgy véli, a nekik tulaj-

¹¹⁵ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 46. 75. lábjegyzet.

¹¹⁶ Uo. 30. 34. lábjegyzet.

¹¹⁷ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m.

¹¹⁸ UNGVÁRY Krisztián: *Mese vagy valóság?* I. m. 21.

donított számok hitelét a sok-sok általa felsorolt, jóléti egyenlőtlenséggel kapcsolatos, de nem a zsidó részesedésről szóló adat „*már első látásra*” valószínűsíti.¹¹⁹ Másodikra viszont már nem, mivel Ungváry számai vagy csupán a jövedelmi elitre vonatkoznak, vagy partikulárisak (lásd a budapesti házvagyonra vonatkozó információkat), vagy redundánsak (lásd a budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációjával kapcsolatos adatokat¹²⁰). Ezek pedig azt sem bizonyítják, hogy a zsidók Magyarországon átlagosan gazdagabbak voltak, azt meg pláne nem, hogy övék volt a nemzet javainak negyede-ötöde. Érvelésével Ungváry Krisztián sem lehetett elégedett, mert cikke végén újból megkísérelte igazolni a zsidók jóléti előnyét és megállapítani az előny mértékét egy újabb módszerrel. (Ennek a kísérletnek bemutatását és az Ungváry által elkövetett hibák felfejtését e tanulmány [www. www. multunk.hu](http://www.multunk.hu)-n elérhető mellékletében végzem el.)¹²¹

Lehetett-e a vagyon ötöde és a jövedelmek negyede a zsidóké?

Amellett tehát, hogy a javak 20–25%-a volt a zsidóké, egyetlen észérv, egyetlen hiteles statisztikai adat vagy becslés sem szól. Egyelőre azonban ellene sem szól semmi. A tézis cáfolása mindazonáltal nem tűnik lehetetlennek. Azért próbálok érveket kidolgozni a tétellel szemben, hogy ne csak a megalapozatlanságát lássák az olvasók, hanem azt is, mennyire túlzó ez az eredetileg antiszemita fantázia.

Annak kifürkészésére, lehetett-e a nemzeti vagyon negyede-ötöde a zsidóké, a következő eljárást javaslom: ha azt nem is tudjuk megmérni, mekkora volt a zsidók részesedése az összes vagyonból, vizsgáljuk meg legalább azokat a vagyonelemeket, amelyeknek a felekezetek közti eloszlásáról mégis ki lehet de-

¹¹⁹ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 25., 27.

¹²⁰ Ezek azért redundánsak, mert a budapesti házbirtok- és lakásstatisztika pontosabban, bizonytalan feltételezések beiktatása nélkül elárulja azt, amit Ungváry a fővárosi zsidók kerületi szintű lakóhelyi szegregációjából kiolvasni igyekszik.

¹²¹ Bolgár Dániel: „A számokkal való felelőtlen dobálódzás” – Ungváry Krisztián bizonyítási kísérletének ellenőrzése. http://multunk.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=491&Itemid=18

ríteni valamit, aztán állapítsuk meg, hogy a valóságban ezen vagyontárgyakból kevesebb vagy több volt-e a zsidók – egészen pontosan a zsidó vallásúak¹²² – kezében, mint amit a 20–25%-os vagyoni részesedés tétele feltételez. Két vagyonelemet tudok említeni, amelyek felekezetek közti megoszlásáról valami keveset meg lehet tudni: a mezőgazdasági és a lakóingatlan-vagyont.

Azt, hogy annak a gondolatnak a hívei, mely szerint a nemzeti vagyon negyede-ötöde a zsidóké volt, mit gondoltak arról, mennyi volt a zsidók ház- és földvagyon, Bosnyák Zoltán már taglalt cikkgyűjteményéből tudhatjuk meg.¹²³ Ebben az egyes vagyonsajtókat külön-külön „felmérve” jutott arra, hogy a zsidók rendelkeznek az összes vagyon 20,7%-ával a trianoni Magyarországon általa meg nem határozott időpontban, de logikusan 1927-ben.¹²⁴ Bosnyáknak ez az érték úgy jött ki, hogy írása főszövegében az összes földbirtoknak kerekén 10%-át zsidó tulajdonban lévőnek vette, táblázatába pedig ehhez képest azt írta, hogy a földvagyon 9,8%-a az övék. Hogy miért épp ekkora értéket adott meg? Csak úgy. Erre nem ad semmilyen választ a szöveg. Mindenesetre akár az is megfoghatta Bosnyákokat, hogy a nagybirtokos keresők 9,7%-a volt izraelita 1930-ban, ha nem számítjuk a segítő családtagokat.¹²⁵ Vagy esetleg az tetszhetett meg neki, hogy 1933-ban az 50 holdnál nagyobb szabadforgalmú birtokok területének 10,6% volt zsidók tulajdonában.¹²⁶ De az is elképzelhető, hogy Kovács Alajos eljárása hagyott nyomot benne, aki bevezette a zsidó kézen lévő föld fogalmát, vagyis a zsidók tulajdonát képező földek mellett az általuk bérelt földeket is „elzsidósodottnak” tekintette, és összesen a földterület 10%-át tétélezte ilyennek.¹²⁷ Persze egyik számból sem következik, hogy a zsidóké lett volna az összes föld

¹²² Adatok ugyanis az izraeliták jólétéről állnak rendelkezésünkre, a megkeresztelkedettekről vagy a zsidótörvények hatálya alá esőkről nem.

¹²³ BOSNYÁK Zoltán: Nincs más út! I. m. 258–260.

¹²⁴ Azért 1927-ben, mert Fellner Frigyesnek a teljes nemzeti vagyon felmérését célzó vizsgálata erre az esztendőre vonatkozott (FELLNER Frigyes: *Csonka-Magyarország*. I. m. 79.), és az e kutatás által kimutatott tételeket osztotta fel zsidók és keresztények között Bosnyák intuitív módon.

¹²⁵ KOVÁCS Alajos: i. m. 13., 63.

¹²⁶ Uo. 40–41.

¹²⁷ Uo. 47.

tizede. Bosnyák ezután úgy okoskodott, hogy nyilván az összes mezőgazdasághoz kapcsolódó vagyonelemből is ugyanolyan arányban részesedtek a zsidók, mint a földből. Az volt tehát a nem teljesen oktalan feltételezése, hogy ha 10%-nak gondoljuk a zsidó tulajdonú birtokok arányát, akkor a zsidóké lehetett a mezőgazdasági épületek, az élő leltár (állatállomány), a holt leltár (gépek, szerszámok) és a gabonakészlet értékének egy tizede is. Mindezek a földvagyonnal együtt a Bosnyák által figyelembe vett nemzeti vagyon 62%-át tették ki, tehát a zsidó mezőgazdasági vagyon mértékétől jelentősen függ, helyesen képzelte-e el Bosnyák a teljes zsidó vagyoni részesedés mértékét.

Mi lehetett Bosnyák észleletéhez képest a realitás? Ungváry Krisztián határozott állítást tesz erről: *„a zsidóság földvagyonára nem volt jelentős (erdővagyon nélkül a szabadforgalmú birtokok 5,3%-a volt a statisztikusok szerint 1933-ban zsidó kézben).”*¹²⁸ Abba Ungváry nem avat be minket, kik és hol írták ezt, mivel hivatkozással nem látja el kijelentését. Annyi mindenesetre kiderül közléséből, hogy még szerinte is – legalábbis a szabadforgalmú birtokok esetében, az erdőket nem számítva – csak körülbelül fele akkora volt a zsidók mezőgazdasági tulajdona, mint amekkorát a Bosnyák-féle, a zsidó részesedést a teljes nemzeti vagyonból 20,7%-ra tevő megérvényesítés feltételez. Vagyis a jelek szerint maga Ungváry Krisztián sem igazán hisz abban, amit egyébként ugyanezen az oldalon is állít, amikor *„a nemzeti vagyonból 20–25%-kal részesedő zsidóságról”* beszél. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy Ungváry adata nem tűnik hitelesnek, mivel az 1933-as birtokstatisztika csak az 50 holdnál nagyobb birtokok esetében rögzítette a tulajdonos felekezését,¹²⁹ vagyis a felmérés nem produkálhatott arról adatot, hogyan részesedtek az izraeliták a teljes földterületből.

Ungváry állítása az 5,3%-os zsidó tulajdonlási arányról az összes szabadforgalmú birtokra nézve azonban nemcsak hiteltelennek, de valószínűtlennek is tűnik. Ennek kimutatását azal kell kezdenünk, hogy felidézzük, majd felülvizsgáljuk Kovács Alajos 1933-ra vonatkozó becslését a zsidók szabadforgalmú

¹²⁸ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 438.

¹²⁹ KOVÁCS Alajos: i. m. 40.

földbirtokának nagyságáról.¹³⁰ Kovács szerint ezeknek 4,7%-a volt zsidók tulajdonában. Hogy jutott erre? Azt pontosan tudta az 1933-as birtokstatisztikából, hogy az 50 holdnál nagyobb birtokok területéből 10,6% volt zsidó kézben. Ám a szabadforgalmú földvagyon döntő hányada (61,2%-a) 50 holdnál kisebb birtokokra oszlott. Kovács az 1930. évi népszámlálás foglalkozásstatisztikájára hivatkozva úgy döntött, hogy ezen földek területéből 1%-ot vesz zsidó tulajdonúnak. Így adódott neki a 4,7%-os zsidó hányad az összes szabadforgalmú birtokra.

Csakhogy Kovács Alajos a jelek szerint túlzott, amikor az 50 holdnál csekélyebb birtokok 1%-át tekintette a zsidókénak. Ha ugyanis elővesszük a Kovács által forrásként megjelölt (és könyve függelékében publikált) 1930. évi foglalkozásstatisztikát, abból az látszik, hogy a különböző 50 holdon aluli földbirtok-kategóriák egyikében sem érte el a zsidó önálló keresők aránya az összes kereső 1%-át. Amelyikben a legnagyobb volt az izraeliták aránya, ott is csak 0,8%-ot tettek ki, de jellemzően csak a kisbirtokosok egy ezreléke volt zsidó kereső.¹³¹

Hogy lehetne, ha nem is kiszámolni, de legalább megbecsülni, mekkora részesedése volt a zsidóknak az 50 holdnál kisebb birtokokból? Maradjunk Kovács forrásánál, az 1930-as foglalkozásstatisztikánál, és tétélezzük fel, hogy a zsidó és keresztény birtokosok minden egyes kategóriában akkora földbirtokkal rendelkeztek átlagosan, amekkora a felső és alsó birtokhatár számtani közepe. Hogy biztosan érthető legyenek: a 20 és 50 hold közötti kategóriában azt feltételeztem, hogy átlagosan 35 hold földet birtokoltak az ide sorolt zsidó és keresztény önálló is, a 10 és 20 hold közötti kategóriában 15 holdas átlagot véltem és így tovább. E feltevések segítségével az adódik,

¹³⁰ Uo. 44–46. – Kovács a korlátolt forgalmú birtokok esetében is igyekezett meghatározni a zsidó hányadot, de eredményeinek ez a része bizonytalan. Például az 50 holdon aluli korlátolt forgalmú birtokokról nem voltak adatai. Aztán a részvénytársaságok kezében lévő „zsidó birtokok” nagyságát csupán találgatni tudta, nem volt hiteles információja arról, hogy az ilyen társaságok részvényeiből mennyi felett rendelkeztek zsidók, csupán a köztudomásra hivatkozott. Ezért kell vizsgálatunkat a szabadforgalmú birtokokra korlátoznunk.

¹³¹ Uo. 63.

hogy az 50 holdon aluli szabadforgalmú birtokok területének a Kovács által megadott 1% helyett mindössze 0,42%-a becsülhető zsidó tulajdonúnak, azaz csupán kétötöde annak, amit Kovács Alajos vélt.

E becsléssel pontosítva Kovács számítását azt kapjuk, hogy az ország teljes szabadforgalmú földterületéből 1930/1933-ban nem egészen 4,4%-ot hasított ki magának az ország lakosságának valamivel több, mint 5%-át kitevő zsidóság. És alighanem ehhez hasonló mértékben részesült a mezőgazdasági épületek, az élő és holt leltár, valamint a gabonakészlet értékéből is. Ahhoz azonban, hogy a Bosnyák-féle ötletelés a zsidók vagyoniosságának mértékéről igazolódjon, 10%-kal kellett volna rendelkezniük: több mint kétszer annyival, amennyivel a jelek szerint reálisan bírtak.

Fordítsuk a figyelmünket ezután a lakóházakra, amelyek a Bosnyák által figyelembe vett nemzeti vagyoni értéknek 23%-át képviselik. Ungváry Krisztián erről azt írja, hogy *„Magyarországon a zsidóság házvagyont a statisztikusok már 1927-ben 3 milliárd pengő nagyságúra becsülték”*.¹³² Ezek a „statisztikusok” egészen pontosan Matolcsy Mátyás volt, és a *Zsidók házvagyona Budapesten és a vidéki városokban* című nyílt brosúrában értekezett 3 milliárd pengőről.

Üssük fel Matolcsy füzetét, és vegyük szemügyre, hogy jött ki ez az érték. Matolcsy külön adta meg a zsidók háztulajdonának értékét Budapesten, a vidéki városokban és a falvakban. Azt írja, hogy Budapest esetében az 1930. évi fővárosi háztulajdon-statisztikából és az 1937. évi felekezeti bontású, házbérlőjödelmekről tájékoztató fővárosi adóstatistikából indult ki, és ezek alapján a zsidók házvagyonának értékét a budapesti házvagyoni 46,5%-ra tette.¹³³ Ebből máris megtudtuk, hogy Ungváry állításával ellentétben nem 1927-ben készült a felmérés. De Matolcsyt is ki kell igazítanunk: az általa közölt számok igazából mind az 1930. évi fővárosi háztulajdon-statisztika

¹³² UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 585–586.

¹³³ MATOLCSY Mátyás: *Zsidók házvagyona Budapesten és a vidéki városokban*. Nyilaskeresztes Párt, Budapest, é. n. 5–8.

adatai¹³⁴ azzal a módosítással, hogy az ismeretlen vallásúak teljes háztulajdonát önkényesen a zsidókhoz számolta. Ha ettől az indokolatlan megoldástól eltekintünk, akkor azt kapjuk, hogy ezek szerint a fővárosi háztulajdon értékének 45,1%-a volt a Budapest lakosságának 20,3%-át képező izraelitáké.¹³⁵

Matolcsy értelmezését azonban még egy ponton helyesbítünk kell. Az 1930. évi budapesti adatok ugyanis nem a teljes fővárosi háztulajdon felekezeti megoszlásáról tájékoztatnak, hanem annak csupán nem egészen négyötödéről.¹³⁶ Mert házadóztatás céljából az állam ugyan minden lakóház jövedelmezőségét felmérte (a bérleti díj, vagy ha nem volt bérbe adva, akkor annak becsült értéke, az úgynevezett haszonérték alapján¹³⁷), és ennek alakulása egyenesen arányos a házak értékének alakulásával, ám a szóban forgó, felekezeti bontású, budapesti háztulajdon-statisztika nem ezekkel az adatokkal dolgozott. Ez utóbbi csakis a ténylegesen bérbe adott házak jövedelmét rögzítette.¹³⁸ Mondható-e mégis valami arról, hogyan részesedtek a zsidók a fennmaradó lakóingatlan-vagyonból? Annyi feltétlenül, hogy a zsidó–keresztény egyenlőtlenség ebben a szegmensben minden bizonnyal kisebbnek adódott, mint a bérbe adott ingatlanok esetében. Emellett szólnak az adatok, de a logika is. Egyrészt ugyanis az ismert, hogy amíg a bérjövédelmet termelő házak 30,0%-a volt zsidó tulajdonosé, addig a bérjövédlem nélkülieknek csak 16,5%-a.¹³⁹ Másrészt, amíg az ingatlanvagyonszerzési vágynak nincs plafonja, addig a saját használatra szánt lakásvagyon felhalmozására törekvés igenis korlátozott: a tulajdonos által lakott ingatlanok értékéből a tehetősebbek csak annyival részesednek nagyobb arányban a kevésbé tehetőseknél, amennyivel lakásuk minősége jobb, mérete nagyobb.

¹³⁴ LAKY Dezső: i. m. 96.

¹³⁵ Ugyanebből az 1930-as felmérésből Kovács Alajos arra jutott, hogy a zsidó részesedés 45,7% volt, miután ő az ismeretlen vallásúak háztulajdonának a felét számította – szintén csak találmorra – a zsidók vagyonához (KOVÁCS Alajos: i. m. 50.). Ungváry egyébként Kovács adatát veszi át, de azt Matolcsyénak mondja. UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 585–586.

¹³⁶ MATOLCSY Mátyás: *Zsidók háztulajdon Budapestén*. I. m. 8.

¹³⁷ FELLNER Frigyes: *Adótehermegoszlás*. I. m. 18.

¹³⁸ LAKY Dezső: i. m. 10., 75.

¹³⁹ Uo. 96., 99.

A vidéki házvagyon értékének felekezeti megoszlásáról azonban nem állt rendelkezésre hasonló statisztika. Mit kezdett ezzel a helyzettel Matolcsy? Eszébe jutott egy tűrhető ötlet. Feltételezte, hogy a zsidóság vidéken is ugyanolyan mértékben birtokol számarányán felül házvagyont, mint a fővárosban.¹⁴⁰ Márpedig Budapesten – mint láttuk: legfeljebb – 2,2-szer nagyobb volt a zsidók részesedése a házvagyonból, mint az izraelitáknak a főváros népességén belüli arányszáma. Matolcsy végül mégis csak kétszeres szorzót javasolt, de aztán ezt sem alkalmazta, hanem találgatásokba kezdett. A törvényhatósági és megyei jogú városok házvagyonából 20%-ot (200 millió pengőt) számolt a zsidókhöz, miközben ott a zsidó lakosság aránya csupán 6,4% volt.¹⁴¹ A falvak esetében Matolcsy már arról sem árul el semmit, hogy a falusi házvagyonnak mekkora hányadát tekinti a zsidókénak, csak annyit mond, hogy a zsidó lakóingatlan-vagyont a községekben 800 millió pengőnek veszi. Ez az érték azért elképzelhetetlen, mert amíg a Matolcsy által feltételezett zsidó házvagyon a falvakban eszerint négyszer akkora volt, mint a vidéki városokban, addig a falvakban csupán ugyanannyi zsidó lakott, mint a vidéki városokban,¹⁴² és akkor még nem is szóltunk a városi és falusi házak értéke közti különbségről.

Utólag azonban elvégezhetjük Matolcsy módszerével a vidéki zsidó házvagyon nagyságának felbecslését, ha már ő nem tette meg. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a lakosság-számból és a maximális fővárosi zsidó háztulajdonlás arányából megbecsülni a vidéki zsidó háztulajdon értékét rendkívül durva eljárás. Mégis úgy vélem, megvilágító erejű lehet egy ilyen mérés. Amikor ugyanis abból indulunk ki Matolcsy nyomán, hogy ugyanolyan arányú volt a zsidó „felültulajdonlás” a vidéki ingatlanpiacon, mint Budapesten, akkor bizonyosan túlbecsül-

¹⁴⁰ MATOLCSY Mátyás: *Zsidók házvagyona Budapesten*. I. m. 11.

¹⁴¹ Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. *Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938 és 1939. évi népösszeírások végeredményei*. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 114. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941. 44.

¹⁴² 1930-ban 119 966 izraelita élt vidéken törvényhatósági jogú vagy megyei városban, 120 230 zsidó vallású a községekben. Uo. 44.

jük a vidéki zsidó ingatlanvagyonot. Valószínűtlen tudniillik, hogy a vidéki városokban, illetve a falvakban ugyanolyan nagy lett volna a háztulajdonlás egyenlőtlensége, mint Budapesten.

Hogy miért gondolom így? Az érvelés logikája hasonló ahhoz, amit fentebb alkalmaztam. Gondoljuk meg, egy olyan piacon, ahol a budapestinél csekélyebb vagy egyáltalán nincs is kereslet a bérlakások iránt (mint a vidéki városokban, pláne a falvakban),¹⁴³ kevesebb értelme van vagy egyáltalán nincs értelme jelentős, a személyes igényeket meghaladó lakásvagyon felhalmozni. Ilyen körülmények között célravezetőbb a tőkét másba fektetni, és a gazdagabbaknak – ahol egyáltalán nincs kereslet bérlakásokra – csupán annyival nagyobb a házvagyonuk a szegényebbeknél, amennyivel az általuk lakott ingatlan jobb fekvésű, szebb, nagyobb, tehát értékesebb. És hogy ennek megfelelően valóban kisebb kellett legyen az egyenlőtlenség zsidók és keresztények közt a házbirtoklásban vidéken, mint a fővárosban, azt megmutatják az 1930. évi országos háztulajdonstatisztika adatai. Ez a felmérés a házvagyon értékének a vállalási megoszlását vidéken nem mérte, de azt igen, hogy a zsidók és keresztények hány lakóházat birtokoltak. Nos, Budapesten az izraelitáknak 1,3-szor annyi lakóház jutott, mint a lélekszámuk alapján várható lett volna. A községekben viszont már csak 1,1-szeres volt a felülreprezentáltságuk. Sőt a vidéki városokban alulképviseltek voltak: a törvényhatósági jogú városokban csak 0,8-szor, a megyei városokban 0,9-szer annyi háza volt a zsidóknak, mint az népességarányosan várható lett volna.¹⁴⁴ Ha ennek ellenére is úgy becsüljük meg a vidéki zsidó házvagyon arányát, hogy akkora mértékű zsidó–keresztény egyenlőtlenséget feltételezünk, mint amekkora Budapesten volt, és aztán kiderül, hogy a zsidóellenes statisztikai diskurzus még az így kapott hányadnál is nagyobb zsidó részesedésről érteke-

¹⁴³ Ez tükröződik abban is, hogy a fővárosban magasabb, a vidéki városokban alacsonyabb, a falvakban még alacsonyabb volt a házadó kulcsa (lásd 1929:II. tc. 1. §). Vagyis a törvényhozó abból indult ki, hogy egységnyi értékű ingatlanból Budapesten nagyobb, a vidéki városokban kisebb, a falvakban még kisebb kereset származik.

¹⁴⁴ THIRRING Lajos: Az 1930. évi első országos háztulajdonstatisztika főbb eredményei. *Statisztikai Szemle*, 1936/3. 190–209., 207.

zett a vidéki házvagyon tekintetében, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a korabeli antiszemiták (és velük a rájuk hagyatkozó mai történetírók) jelentősen eltúlozva adták meg a zsidók lakóingatlan-vagyonát is.

A vidéki törvényhatósági és megyei jogú városokban, mint már jeleztem, a lakosság 6,4%-a volt izraelita 1930-ban. A Matolcsy által javasolt szorzót alkalmazva azt kapjuk ebből, hogy a vidéki városi házvagyon értékének 14,1%-a lehetett az övék. A községek népességének pedig 2,1%-a volt zsidó vallású.¹⁴⁵ Ennek 2,2-szeresét számolva 4,6%-ra taksálhatjuk a zsidók részesedését a falusi házvagyonból.

Ezután figyeljük meg, hogy ehhez képest mekkorának becsülte Bosnyák a zsidók házvagyonát, amikor úgy találta, hogy az összes vagyon 20,7%-a van az ő kezükben. Bosnyák a budapesti házbirtok 55%-át tüntette fel zsidó tulajdonként, pedig legfeljebb csak 45,1% volt az övék. A falusi házvagyonból – feltétlenül túlzó módon – 4,6%-ra becsültük a zsidó hányadot, de Bosnyák még ennél is nagyobb számot, 5,6%-ot látott jónak közölni. A vidéki városok házvagyonának értékéből Bosnyák – Matolcsyhoz hasonlóan – 20%-ot vélt zsidó tulajdonban lévőnek, a mi becsülésünk szerint azonban csak 14,1%-os volt a zsidó részesedés. Az a képzet tehát a zsidók vagyonosságáról, amit megtalálunk az egykori zsidóellenes irodalomban és napjaink történeti diskurzusában, akkora zsidó házvagyonot feltételez, hogy az még a mi túlzó számainkhoz képest is erős túlzás.

Az imént igyekeztem megmutatni a Bosnyák által figyelembe vett nemzeti vagyon 85%-át megvizsgálva, hogy a vagyonoknak semmiképp se lehetett akkora hányada, ti. ötöde a zsidók kezében, amennyit Bosnyák (és vele Ungváry, Kádár és Vági) tippelt.

Most szeretnék még egy nagyon egyszerű érvet hozni mellett is, hogy ugyancsak tévedés azt feltételezni: az összes jövedelem negyedét a zsidók élvezték. Nekem ugyan vannak bizonyos fenntartásaim Matolcsy Mátyás *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás* című munkájának jövedelemeloszlásra vonatkozó adataival kapcsolatban, ahogy azt a mellékletben kifeje-

¹⁴⁵ A zsidó népesség arányára településtípusonként lásd: *Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. I. m. 14., 40.*

tettem, ám Bosnyák Zoltán és Ungváry is minden további nélkül hitelesként kezelte ezeket az adatokat.¹⁴⁶ Nos, ha csak Matolcsy adatait alaposan megfontolták volna, máris beláthatták volna, hogy felfogásuk a zsidó–keresztény jövedelmi egyenlőtlenség nagyságáról képtelen túlzás. Matolcsy szerint 1930–1931-ben Magyarországon az átlagos egy főre jutó éves jövedelem 533,6 pengő volt.¹⁴⁷ A hajdani antiszemita diskurzus és Ungváry szerint a zsidók jellemző jövedelme ötször akkora volt, mint az átlagos jólétű polgáré, vagyis 2668 pengőhöz jutottak évente. Matolcsy azt is kiszámolta külön, hogy a két legmagasabb jövedelmű rétegbe tartozóknak mennyi volt az átlagjövedelme együttesen. Nos ők, azaz körülbelül Magyarország lakosságának felső jövedelmi kvintilise, évente 1081 pengővel kevesebb jövedelemhez (mégpedig 1587,1 pengőhöz)¹⁴⁸ jutottak fejenként egy év alatt, mint az Ungváry által elgondolt átlagzsidó. Ha tehát a két világháború közötti Magyarországon minden egyes izraelita nagybirtokos, nagypolgár, de legalább középosztályi lett volna (mint ahogy korántsem volt az), még az is csak azt tenné érthetővé, hogy a zsidók jövedelme háromszorosan haladta meg az átlagot, nem pedig ötszörösen.¹⁴⁹

Gazdagabbak voltak-e a zsidók?

Arról remélhetőleg már sikerült meggyőzőnöm az olvasót, hogy a mai magyar történetírás által ismertetett és előállított adatok a zsidó gazdagságról nem megbízhatóak, sőt nem is reálisak. Tudjuk, mi nem volt a helyzet. De mondható-e arról is valami,

¹⁴⁶ BOSNYÁK Zoltán: Nincs más út! I. m. 117.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 45.

¹⁴⁷ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 29.

¹⁴⁸ Uo. 31., 29.

¹⁴⁹ Itt értelemszerűen feltételeztem, hogy abban a fiktív társadalomban, amelyben minden egyes zsidó vagy középosztályi, vagy nagyon gazdag, a zsidóságon belül ugyanakkora a középosztályiak, illetve igen gazdagok aránya egymáshoz képest, mint az egész társadalomban, továbbá hogy az azonos kategóriába eső zsidók és keresztények átlagosan ugyanannyi jövedelemhez jutottak.

hogy mi volt? Melyik fél volt módosabb és mennyivel? Úgy vélem, összességében szerények a lehetőségeink arra, hogy alátámasztott pozitív állításokat tegyünk a két világháború közötti zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenségről a trianoni Magyarországon, de amit tudok erről, azt összefoglalom.

Mindenekelőtt fel kell hívnom az olvasó figyelmét Botos János *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyonok értéke* című kötetére, amely elemenként igyekszik felmérni a vagyont. Ez a kötet azonban egyrészt nem a zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenség megismerésére törekszik, hanem a holokauszt perspektívájából vizsgálódik, a zsidóktól elrabolt javak értékének felbecslésére vállalkozik, bár e megkülönböztetés gyakorlati jelentősége kicsi. Másrészt nem arra a trianoni országterületre vonatkozik, amiről Ungváry és az én fejtegetéseim szóltak, hanem a revíziós sikerek utánira. Harmadrészt megpróbálta felmérni a zsidók külföldi tulajdonát is. Mindenesetre Botos arra jutott, hogy az ország lakosságának 5,6%-át kitevő zsidónak minősülő népességtől elrabolt javak értéke az 1944. évi nemzeti vagyon 9,8–10,1%-ára rúgott.¹⁵⁰ Ez azt jelenti, hogy a zsidók átlagosan jóval gazdagabbak voltak a keresztényeknél, de az a képzet, hogy az átlagpolgárnál a zsidók négyszer-ötször gazdagabbak voltak, csupán fantazmagória.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy ugyan méltánylandó, milyen jelentős erőfeszítéseket tett Botos az elrabolt javak értékének megbecslésére, több ponton olyan akadályba ütközött, amit – úgy tűnik – nem sikerült, talán nem is lehetett kikerülnie, illetve előfordul, hogy becslése valamely elemének logikája hibás. Nem világos például, hogyan sikerült felmérnie a zsidók kisipari vállalatainak számát, hogy megbecsülhesse ezek értékét.¹⁵¹ Egészen biztos továbbá, hogy tévedett, amikor egy budapesti zsidó tulajdonú lakóingatlan átlagos értékét úgy adta meg,¹⁵² hogy feltételezte, ugyanannyit ért, mint a zsidók közép-magyarországi (Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye) átlagos értékű vidéki

¹⁵⁰ Botos János: *Ez a kifosztás lesz a végső!* I. m. 105–106.

¹⁵¹ Uo. 59–60.

¹⁵² Uo. 86–87.

lakóingatlana.¹⁵³ A budapesti többemeletes bérházak értéke bizonyosan sokkal magasabb volt, mint a jellemzően egylakásos vidéki házaké.

Amellett, hogy a zsidók jómódban lepipálták a keresztényeket, hozhatunk egy érvet a felekezeti adózás vizsgálatával.¹⁵⁴ Ennek az adónemnek a fizetéséről ugyanis – természetéből adódóan – vannak felekezeti bontású országos adataink a Horthy-korszakból (1931 és 1941 között). Nos, a lakosság huszadát kitevő zsidóság 1931 és 1941 között az összes felekezeti adónak rendre negyedét-harmadát fizette be a hitközségeknek. Szó sincs azonban arról, hogy ebből arra lehetne következtetni: a javak ekkora hányada volt az országban az izraelitáké, tehát ennyivel, az átlagpolgárnál ötször-hatszor gazdagabbak lettek volna a zsidók. Emellett több érv is szól,¹⁵⁵ és épp a legfontosabbat a legegyszerűbb bemutatni: azért fizettek ennyivel többet az izraeliták, mert – ahogy a felekezeti adó kulcsaira vonatkozó pénzügyminisztériumi statisztika bizonyítja – a zsidó hitközségek „adóéhsége” sokkal nagyobb volt, mint a keresztény egyházközségeké. A hitközségeknél jellemzően sokkal maga-

¹⁵³ A zsidók közép-magyarországi átlagos vidéki lakóházának értékét Botos Jehuda Don és Varga László (Jehuda DON-VARGA László: *Private Jewish Real Estate in Hungary in 1944, Before Deportation. Quantitative Evaluation.*) In: KARSAI László–MOLNÁR Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára.* MAZSIHISZ, Budapest, 2002. 113–143., 130–131., 141; Uók.: Jelentés a náci hatóságoknak. A történelem kvantitatív forrásai. In: Jehuda DON: *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században. Tanulmányok.* Hungarica Judaica 18. MTA Judaisztikai Kutatóközpont – Élet és Irodalom, Budapest, 2006. 170–185., 180.) becslése alapján adja meg.

¹⁵⁴ Ezeket a zsidó–keresztény egyenlőtlenség szempontjából részletesebben elemzi BOLGÁR Dániel: *Asszimiláció és integráció a modern Magyarországon.* PhD disszertáció. Kéziratban. ELTE BTK, Budapest, 2014. 96–110.; BOLGÁR Dániel: Jobb módú zsidók, magasabb keresztények: A zsidók és keresztények közötti jóléti egyenlőtlenségek a modern Magyarországon. In: Manhercz O. (szerk.) *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből.* Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 1. ELTE Eötvös, Budapest, 2014. 327–341., 329–331.; illetve röviden összefoglalja BOLGÁR Dániel: Mese. Vízontválasz Ungváry Krisztiánnak. I. m. 21.

¹⁵⁵ BOLGÁR Dániel: *Asszimiláció és integráció a modern Magyarországon.* I. m. 104–109.

sabbak voltak a kulcsok, azaz egységnyi vagyron és jövedelem után a zsidóknak átlagosan jóval nagyobb összegű adót kellett befizetniük, mint a keresztényeknek.

Ha azonban kellő elővigyázatossággal értelmezzük a felekezeti adóstatistikákat, mégis elmondanak valamit a zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenségről. Annyit lehet kideríteni a felekezeti adó elemzésével, hogy a zsidó hitközségek tagjainak az igazolt teherviselő képessége átlagosan nagyobb volt, mint a keresztény egyházközségek tagjainak. Összesen azt állíthatom tehát, hogy az izraelita adózóknak az állami és községi adók lerovása után még mindig maradt annyi jövedelmük, hogy meg tudták fizetni zsidó vallásuk felárát. Mondjuk úgy, megengedhették maguknak anyagilag, hogy zsidók legyenek.

Adódik egy további, egyszerű és ötletes, a zsidók foglalkozásszerkezetének vizsgálatából kiinduló megoldás, amellyel ha el nem is juthatunk, de még közelebb férkőzhetünk a zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenség realitásához. Az érdem Széky Jánosé, neki jutott eszébe az ötlet, én csak kikerestem hozzá a megfelelő adatokat és elvégzem a számítást. Azt előljáróban feltétlenül le kell szögezmem, hogy a következő fejtegetés két – már megismert – előfeltevésen nyugszik abból adódóan, hogy a foglalkozásszerkezet megfigyelése segítségével kívánunk következtetést levonni a jóléti egyenlőtlenségről Matolcsy Mátyás *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás* című munkájára támaszkodva: (1) az egyforma foglalkozású zsidók és nem zsidók átlagosan ugyanannyit kerestek; (2) Matolcsy jól írta le, mennyi az átlagos éves jövedelme fejenként az egyes foglalkozáscsoportokba tartozóknak 1930–1931-ben.

Első lépésben illesszük be a zsidó vallásúakat az 1930. évi népszámlálás foglalkozásstatisztikájának segítségével Matolcsynak a foglalkozáscsoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségeket leíró modelljébe (*1. táblázat*), amelyet már ismerünk, hiszen Ungváry Krisztián is Matolcsynak ezzel a kutatásával igyekezett megbirkózni, amint az a mellékletben elolvasható. Ezúttal azonban – Matolcsy vizsgálatához hűen, Ungváry eljárásával ellentétben – ne csak a keresőket, hanem az eltartottakat is vegyük figyelembe, tehát a teljes népességet. Úgy is

mondhatjuk, először végezzük el helyesen azt, amivel Ungváry kísérletezett.

1. táblázat: Az izraeliták foglalkozásszerkezete és jövedelmi viszonyai Magyarországon 1930-ban Matolcsy Mátyás jövedelemmegoszlásra vonatkozó vizsgálata és az 1930. évi népszámlálás alapján¹⁵⁶

Foglalkozás- és jövedelemkategória	Zsidó vallásúak száma	Éves átlagos jövedelem fejenként (pengő)	Összes éves jövedelem (pengő)
Legmagasabb jövedelműek ¹	[nincs adat]	17 800,0	[nincs adat]
Magas jövedelműek ²	[nincs adat]	1 050,0	[nincs adat]
Földbirtokos és bérlő (10–100 hold)	3 359	431,7	1 450 080,3
Bányászat és kohászat segédszemélyzete	108	427,3	46 148,4
Ipar, kereskedelem, közlekedés, közszolgálatok és szabadfoglalkozások segédszemélyzete, házi cselédek	102 440	376,4	38 558 416,0
Önálló kisiparos, kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó	[nincs adat]	319,5	[nincs adat]
Külön megjelölés nélküli napszámosok, foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak, véderő legénysége és szolgái	7 630	250,0	1 907 500,0
Kisbirtokosok és kisbérlők (< 10 hold)	1 884	227,2	428 044,8
Mezőgazdasági cselédek	880	204,6	180 048,0
Mezőgazdasági munkások ³	1 160	183,4	212 744,0

¹⁵⁶ Forrás: MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 15–31.; *Az 1930. évi népszámlálás. IV–V. rész*. I. m. 9., 17., 25.

¹ A lakosság legmagasabb jövedelmű 0,6%-a.

² A lakosság magas jövedelmű 18,8%-a a legmagasabb jövedelmű 0,6%-ot leszámítva.

³ Matolcsy Mátyás kötetének szövege és számai alapján eldönthetetlen, hogy a szerző ebbe a kategóriába csak a népszámlálások által gazdasági munkásnak nevezetteket kívánta-e besorolni vagy a kertészet, erdészet és egyéb őstermelés segédszemélyeit is, ezért csak a népszámlálásban gazdasági munkásnak jelöltekert értem ide.

Amit eddig elvégeztünk, az mindössze azt mutatja meg az adatokat összesítve, hogy az ország zsidó vallású lakosságának valamivel több, mint egynegyede (117 461 fő) 42 782 982 pengő jövedelmet élvezett egy év alatt. Ez annyit tesz, hogy jellemzően 364,2 pengőhöz jutottak fejenként, ami 169 pengővel kevesebb az országos átlagjövedelemtől.¹⁵⁷ A zsidó társadalom egészének jólétéről azonban egyelőre semmit sem tudtunk meg, mivel három kategóriában nem ismert az izraeliták száma.

A háromból van azonban egy kategória, amelynél azt legalábbis pontosan meg tudjuk mondani, hogy legfeljebb hány izraelita szerepelt benne. Mégpedig az önálló kisiparosok, kiskereskedők, közlekedési kisvállalkozók köréről van szó. Azt ugyanis ismerjük a foglalkozásstatisztikából,¹⁵⁸ mennyi volt a zsidó önálló ipari, kereskedelmi, közlekedési keresők és eltartottjaik száma 1930-ban (171 248 fő). A zsidó jóléti fölény hipotézise szempontjából legkedvezőtlenebb esetben köztük egyetlen egy magas jövedelmű személy sem volt, mindahányan szerény jövedelmű kisvállalkozóként tengődtek. Ebben a hipotetikus esetben ők összesen 54 713 736 pengő jövedelmet élveztek esztendőnként.

A nyolc átlag alatti jövedelmű foglalkozáskategóriában az eddigiek alapján maximálisan 288 709 zsidó keresőt és eltartottat találunk, akiknek az átlagos évi jövedelmük fejenként 337,7 pengőnek adódik. Összesen 444 567 zsidó élt 1930-ban Magyarországon. Ebből következik, hogy a két átlag feletti jövedelmű kategóriában (ezeket nevezi Ungváry középosztályi-

¹⁵⁷ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 29.

¹⁵⁸ *Az 1930. évi népszámlálás. IV–V. rész*. I. m. 17., 25.

nak, illetve nagybirtokosnak és nagypolgárnak) minimálisan 155 858 izraelita keresőnek és eltartottnak kellett lennie.

Mennyi lehetett a jövedelme ennek a legalább másfélszáz ezer embernek? Nos, Matolcsy Mátyás arra jutott a két legjobb módú réteg tagjait összevonva, hogy az átlag feletti jövedelmű kategóriákba tartozók Magyarországon jellemzően, évente 1587,1 pengőhöz jutottak fejenként.¹⁵⁹ Ha gondolatmenetünkbe beiktatjuk azt az előfeltevést, hogy a zsidó és keresztény magas jövedelműek körében egyforma arányban találunk felső és középső rétegbe tartozókat, akkor kiszámolhatjuk, minimálisan mennyi jövedelme volt a két magas jövedelmű kategóriába tartozó zsidóknak összesen: 247 362 232 pengő.

Foglaljuk össze, mire jutottunk eddig: természetesen nem tudtuk kideríteni, hány zsidó tartozott a két legfelső rétegbe, valamint a kisvállalkozók közé, de azt igenis fel tudtuk tární, hogy az ismert paraméterekhez képest milyen volt a zsidók jóléte szempontjából legkedvezőtlenebb lehetséges foglalkozásszerkezet. Ebben a szélsőséges esetben Matolcsy jövedelmi adatait alapul véve azt kapjuk, hogy a 444 567 izraelita egy év alatt legkevesebb 344 858 950 pengő jövedelmet élvezett, azaz az összes jövedelemnek legkevesebb 7,4%-a jutott az izraelitáknak, másképp fogalmazva a zsidók átlagos jövedelme 1930-ban fejenként legalább 775,7 pengő volt, és ez attól függően lehetett magasabb, hogy az izraelita ipari, kereskedelmi és közlekedési önállók közt hány magas jövedelmű volt. Ez a minimális zsidó átlagjövedelem 242 pengővel több évente, mint amennyi Matolcsy szerint az országos átlagjövedelem (533,6 pengő) volt.

Mire világított rá ez a számítás? Arra, hogy a zsidók igenis gazdagabbak voltak, nem is jelentéktelen mértékben, legalább 1,45-szor annyi volt jellemzően a jövedelmük, mint az átlagos jómódban élőknek. Azt azonban, amit a holokausztot megelőző évtizedekben a zsidó térfoglalás miatt aggódók feltételeztek, hogy a zsidók az átlagjövedelem ötszörösével rendelkeztek volna, számításunk nem támasztja alá.

¹⁵⁹ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. I. m. 29.

Sőt azt egyenesen valószínűtlennek, mi több lehetetlennek mutatja. Feltételezzük először azt a reálisabb esetet, hogy a zsidó ipari, kereskedelmi, közlekedési vállalkozóknak is ugyanakkora hányada volt magas jövedelmű, mint amekkorát az összes ipari, kereskedelmi, közlekedési önállónál megfigyelt Matolcsy, tehát körülbelül egyötöde (21,7%).¹⁶⁰ Ebben az esetben a zsidók részesedése a jövedelmekből 8,5% volt, átlagjövedelmük fejé-
ként pedig még mindig csak 882 pengőnek adódik, és – szem-
ben azzal, amit a szakirodalom valósnak gondol – nem az or-
szágos átlagjövedelem ötszörösének (2668 pengőnek).

A zsidók ilyen magas átlagjövedelme, olyannyira elképzel-
hetetlen, hogy ha a zsidó jólét szemszögéből legkedvezőbb ese-
tet feltételezzük, vagyis abból indulunk ki, hogy kivétel nélkül
minden egyes zsidó ipari, kereskedelmi, közlekedési önálló ma-
gas jövedelmű volt, és nem volt Magyarországon egy fia zsidó
szatócs vagy suszter sem, akkor is csak 12,1%-ot kapunk a zsi-
dó vallásúak jövedelmi részesedésére és 1264 pengőt a zsidók
éves átlagjövedelmére 1930-ban. Ebben a zsidó álmországban
tehát még mindig kevesebb mint fele (47,3%-a) lett volna csak
az izraeliták jövedelme annak, amennyi Ungváry Krisztián sze-
rint a holokauszt előtti Magyarországon volt. Arra mindazon-
által újra figyelmeztetnék, hogy mérésünk eredménye akkor
érvényes, ha teljesülnek a fent jelzett feltételek.

Zárszó

Mit tudtunk meg összességében napjaink történetíróinak arra
vonatkozó kísérletéről, hogy bizonyítsák: a zsidók jóléti előnyö-
ket élveztek a keresztényekhez képest, méghozzá sokkal gazda-
gabbak voltak a két világháború közötti Magyarországon? Az
derült ki, hogy amivel a szerzők megpróbálták alátámasztani
tézisüket, az vagy logikailag hibás, vagy a probléma szempont-
jából indifferens, vagy képzelet szülte. Ungváry Krisztián aka-
adémiai díjas munkájában, illetve Kádár Gábor és Vági Zoltán

¹⁶⁰ Uo. 28.

több kötetében a zsidó–keresztény jóléti egyenlőtlenségről egy hatalmas, ám kaotikus tablót készített, amelyen találmányra helyezte el régről maradt hiedelmeinket a zsidó jómódról. Ehhez képest racionális eljárások alkalmazásával az rajzolódik ki, hogy a zsidók anyagilag tényleg előnyösebb helyzetben voltak a többiekénél, de az egyenlőtlenség mértéke közel sem volt akkora, mint amekkoráról a zsidó térfoglalásról szóló egykori diskurzusban részt vevő szerzők és a jelenkori történészek írtak.